

„Az élet prózája”

Irodalom- és sajtótörténeti vonatkozások Jósika
Júlia munkásságában

„Fenyőrigó”

2013

Bevezető

„Fájdalom igen igen prózai században élünk, s nem sokára a költőiségről csak mint valami régi tradícióról fognak a jövő ivadékok szólni; ki tehát az élet prózáját tekintetbe sem veszi, az nem sok szerencsét fog korszakunkban aratni.”¹

A 19. század második felének irodalmi élete Magyarországon szorosan összeforrt a korabeli történelmi eseményekkel és a társadalmi változásokkal. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után nem csak a politikai-, hanem a kulturális élet is átrendeződött. Az irodalom közvetítő közegei közül előtérbe került a nyomtatott sajtó, míg ezzel együtt a könyvek szerepe csökkent. Azonban a lejátszódott változások ellenére sem beszélhetünk egyértelmű és éles korszakhatárról az irodalmi életben.²

A szabadságharc leverése után az addigiakhoz képest jóval több nő jelent meg az irodalmi porondon a számos divatlapnak köszönhetően. Ennek az egyéni művészi ambíciókon túl más okai is voltak: az 1849 utáni időszakban a kivégzett, bebörtönzött, vagyonát vesztett vagy száműzött férfiak helyett a nőknek kellett helyt állniuk, és a család megélhetéséről gondoskodniuk, így számos asszony fordult az értelmiségi pálya felé.³ Az addig keveset tárgyalt, periférikus nőíró-kérdésből hirtelen nagyon is aktuális, fontos probléma lett. Nem csupán az irodalmi-, hanem az ezzel szorosan összetartozó társadalmi és családi szerepvállalásról is szó volt. Fontos kiemelni, hogy itt elsősorban a nagyvárosok polgári és nemesi származású, többnyire értelmiségi családban nevelkedett, vagy oda beházasodott asszonyairól beszélünk,⁴ vagyis a szélesebb néprétegek körében nem volt általános tendencia a nők szellemi munka felé fordulása.

1849 után tehát sokan gyökeresen megváltozott szerepben találták magukat. Ilyen volt Jósika Júlia szerepe is, akit nem egyéni ambíciói, még csak nem is férje, Jósika Miklós, hanem az az élethelyzet tett íróvá, amibe 1849 után került. Az írónőt nem csupán kivételes realitásérzékről és tájékozottságról tanúskodó művei emelik ki kortársnői közül, hanem

¹ Jósika Júlia: Tehetségeink kimivelése, In: Pályavezető, 1863, Pest, 142

² Szajbély Mihály: A nemzeti narratíva szerepe a magyar kánon alakulásában Világos után, 2005, Budapest, 89

³ Fábri Anna: „A szép, tiltott táj felé”, 1996, Budapest, 97

⁴ Fábri Anna 1996: i.m.: 83-84,

különleges pozíciója is. Báronő volt, a 14. századig visszanyúló családfával rendelkező Podmaniczky család⁵ sarja, aki feleségül ment báró Jósika Miklóshoz. 1849 után azonban együtt emigráltak, és főnemesi életmódjukat kényszerűségből feladva polgári életmódot folytattak. Az új társadalmi szerep indukálta Jósika Júlia irodalmi indulását: a megélhetéshez neki is dolgoznia kellett.

Levelezőként munkát kapott magyarországi lapoknál, és idővel saját köteteket is kiadhatott. Nevében bárónő volt, életmódjában polgárasszony, foglalkozását tekintve író és csipkekereskedő.

Jósika Júlia a 19. századi magyar irodalom keveset kutatott, de korántsem jelentéktelen írónoje. Sem a kortárs, sem a későbbi kritikai irodalomban nem található róla kellő mennyiségű értékelő szakirodalom, s az irodalomtörténeti besoroláshoz ezek nem adnak elegendő információt – Jósika Júlia életművében nincs olyan meghatározó műfaj, amely alapján egyértelműen besorolható lenne.

Három regénye jelent meg négy év alatt (*Éva*, 1860; *Családélet*, 1862; *Az élet esélyei*, 1864), azonban sem korábbi, sem későbbi tevékenysége nem utal rá, hogy többet is tervezett volna, így ez nem elég ahhoz, hogy regényírói pályáról beszéljünk. Ezen a téren nagy jelentőséget tulajdoníthatunk férje irodalmi hatásának, ami hozzásegíthette Jósika Júliát, hogy a regény műfajában is kipróbálja magát.

A külföldi olvasók számára férje műveit németre fordította, ilyenek például a *Jósika István* (*Stephan Jósika*), *A szegedi boszorkányok* (*Die Hexen von Szegedin*) és a *II. Rákóczi Ferenc* (*Franz Rákóczi II.*) című történelmi regények.⁶ Fordítói tevékenysége ezzel nem merült ki, számos világirodalmi szerző művét ültette át magyarra különböző lapok, kiadványok számára – sajnos olykor az eredeti mű megjelölése nélkül – sőt, még arra is volt példa, hogy saját szövegeit adta ki két nyelven. Mégsem nevezhetjük műfordítónak, mivel ez a tevékenysége elsősorban az emigráns lét sajátos nyelvi környezetével és Jósika Miklós 1851-es vagyonek kobzásával hozható összefüggésbe. A magyar kiadványok önmagukban nem biztosíthatták számukra életszínvonaluk fenntartását, és Jósika regényeinek külföldi terjesztése valószínűleg piacképes vállalkozás volt.

Nem nevezhetjük egyértelműen novellistának sem, habár úgy vélem, rövidebb elbeszéléseiben ötvözi leginkább sokszínű életművének különböző területeit. Itt találkoznak össze legfontosabb írói jellegzetességei és elvei. Irodalmi indulása is ezzel a műfajjal hozható

⁵ Lukinich Imre: A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története, 10. kötet, 1943, Budapest, 30

⁶ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái V. kötet, 1980, Budapest, 651

összefüggésbe: 1847-ben, Jósika Miklóssal kötött házasságának kezdetén írta első novelláit.⁷ A háromkötetes *Való és költött. Novellák és vázlatok gyűjteménye* 1862-ben jelent meg. Ezen kívül sok novellát publikált különböző lapokban, például a *Koszorúban*, és a *Vasárnapi Újságban*, azonban tartózkodni kell attól, hogy Jósika Júlia irodalmi szerepét mennyiségi szempont szerint ítéljük meg.

Kortársai és az olvasók körében ismertté leginkább újságírói tevékenysége tette. A novelláknál is több cikke, cikksorozata jelent meg magyarországi folyóiratokban. A lap indulásától kezdve három évig a *Nővilág* főmunkatársa volt, emellett dolgozott többek között a *Divatcsarnoknak* és a *Családi Körnek* is. Saját laptervet is kidolgozott, amiből kiviláglik, hogy egyrészt valóban komolyan vette az újságírást, másrészt ismerte a piaci igényeket, és alkalmazkodott hozzájuk. A publicisztika, mint megélhetési forrás fontos szerepet játszott a Jósika-házaspár életében az emigráció után. Emellett a szépírói és az újságírói tevékenysége közti minőségbeli különbséget figyelembe véve nem mondhatjuk ki róla azt sem, hogy elsősorban újságíró lett volna.

A kép úgy lesz teljes, ha szót ejtünk a nevelési célzatú és ismeretterjesztő műveiről is. (*Közlések a külföldről. Fiatal olvasók számára*, 1855; *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*, 1863) E művek megírásakor sem elhanyagolhatók a gazdasági szempontok, hisz a *Pályavezetőt* például kiadói megrendelésre készítette el. Természetesen az ifjúság erkölcsi és szellemi nevelésére vonatkozó törekvései által sem tudjuk közelebbről behatárolni irodalmi szerepkörét.

A tény, hogy özvegyisége idején asztalfióknak szánt verseket írt, valamelyest árnyalja a személyiségét, de a róla alkotott képet ez sem befolyásolja döntően. 1865-ben, Jósika Miklós halála után Juliát rokonai hazahívták Magyarországra, de többé nem költözött vissza. Ebben az évben tett egy látogatást Aszódra a Podmaniczky család kastélyába, ahol három német nyelvű verset írt. Hegedűs István fordította le magyarra ezeket, és csak posztumusz közzétették a *Vasárnapi Újságban* Jósika Miklós születésének századik évfordulója alkalmából. A fordítónak tudomása volt további versekről is: „*Jósika Julia, a derék magyar írónő, egy kötetnyi verset német nyelven írt, mely férje száműzetése idején, hosszas külföldi (drezdai) tartózkodása alatt majdnem második anyanyelvéné vált; de mégis annyira megőrzé magyar írónői jellemét, hogy e verseket sehol sem közölte.*”⁸

⁷ Csetriné Lingvai Klára: Pályaképek, 2004, Kolozsvár 99-106

⁸ Hegedűs István megjegyzése a fordításhoz, In: Vasárnapi Újság, 1894, 18. sz

A feltételezhetően kegyeleti okokból közreadott versek német nyelvű eredetijéhez sajnos nem fértem hozzá, ahogyan a Hegedűs által említett, valószínűleg kéziratban maradt többi verset sem sikerült felkutatnom. A rendelkezésre álló anyag hiányossága miatt dolgozatomban a továbbiakban csak az író prózai munkásságával foglalkozik.

A kortárs recepció és az életmű önmagában történő vizsgálata is arra az eredményre vezet, hogy az író munkássága általános írói szerepkört feltételez. Nincs a hátrahagyott művek között belső hierarchia. Maga a szerző nem nyilvánította ki, hogy elsősorban melyik műfaj alkotójának tartja magát, valószínűleg ennek nem is tulajdonított nagyobb jelentőséget. Ebből a szempontból az irodalmi pályán kívül eső, műkedvelő szerzőkhöz közelít, de nem sorolhatjuk be a dilettáns írók közé. Fontos, hogy az írás számára nem csupán önkifejezés, hanem kenyérkereset is volt.

Az értékelést nehezíti, hogy pályája kezdetétől fogva elválaszthatatlan Jósika Miklóstól. Műveit férjezett néven, Jósika Júliaként publikálta, hátrahagyva a szintén jól csengő Podmaniczky nevet. Ez magyarázható azzal, hogy férje a regényeivel nagy hírnevet és népszerűséget szerzett, s így az irodalmi életben íróként fellépő Júliának előnyösebb volt férje írói nevét használni. Ez nem példa nélküli a korszakban: Szendrey Júlia férje halála után Petőfi Júlia néven írt⁹, valószínűleg hasonló megfontolásból – habár nála szerepet játszhatott a névválasztásban az új házassága miatti támadások visszaszorítása is.

Érdekes szempont, hogy az író pályája nem rajzol ki egy egész életen át tartó ívet, hanem leginkább a brüsszeli emigráció bő évtizedére korlátozódik. Habár tudomásunk van korábbi és későbbi alkotói tevékenységről is, de az anyag mennyiségileg és minőségileg is legfontosabb részét a Belgiumban született művek képezik. Brüsszelben élénk társasági életet éltek, számos barátot láttak vendégül mind a belgák, mind a magyarok közül. Visszatérő vendégeik közt tarthatták számon többek között Kossuth Lajos családját, Széchenyi Istvánnét¹⁰, Jósika Miklós felnőtt fiait, Jósika Júlia fivérét, Frigyeszt, és még számos hazai vagy emigráns barátot, aminek köszönhetően nem szakadt meg a kapcsolatuk az élő magyar nyelvvel.

A belgiumi szellemi élet minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt Jósika Júliára. Sajnos nem tudtam felkutatni azokat a külföldi lapokat, melyeket olvashatott, de feltételezem, hogy a belgiumi újságírás, szépirodalom és társadalmi berendezkedés nem elhanyagolható befolyással bírt az író munkásságának alakulására.

⁹ Fábri Anna: „A szép tiltott táj felé”, 1996, Budapest, 81

¹⁰ Dézsi Lajos 1916: i.m. 332-333

Szintén az emigráns lét következménye az is, hogy a magyar kulturális életbe csak közvetett módon, levelezőként tudott bekapcsolódni. Nem találkozhatott személyesen a korszak magyar szerzőinek többségével, és valószínűleg részben a külföldi tartózkodásnak köszönhető az is, hogy a Gyulai Pál nevéhez kötődő nőíró-vitából is kimaradt. Ennek ellenére stabil magyarországi kapcsolati hálóval rendelkezett, amit részben férje irodalmi szerepének, részben pedig saját társadalmi pozíciójának köszönhetett.

Fontos, hogy a szerzőt ne társadalmi és történelmi közegéből kiragadva, hanem annak részeként lássuk, annál is inkább, mivel műveiben saját jelenének aktuális szociológiai, erkölcsi és kulturális problémái képeződnek le. Ehhez szorosan hozzátartozik a nőkérdés is, ami talán a leginkább foglalkoztatta őt.

Dolgozatom külön foglalkozik az író nő munkásságának irodalom- és sajtótörténeti vonatkozásaival, ennek érdekében az életművet a műfajok szerint osztottam négy részre. Először a publicisztikájáról lesz szó, amit az újságírás és a szépirodalom közti átmenet szövegei követnek. A harmadik fejezetben regényeinek és novelláinak vizsgálata következik, a negyedikbe pedig nőnevelési munkája került. Ez a felosztás természetesen nem jelenti azt, hogy a kategóriák közt ne volna átmenet. Bizonyos műveket különböző szempontok szerint több helyre is be lehetne sorolni. A műfajok közti átjárhatóság segít, hogy az életművet ne különálló egységekben, hanem összefüggéseiben lássuk, ami végeredményben egy nagy egészet alkot.

Igyekeztem Jósika Júlia munkásságát minél alaposabban megismerni, azonban szövegismeretem nem teljes. Ebből adódóan csak körvonalazni tudom az író nő egyik lehetséges szerepét és jelentőségét. Dolgozatom törzsét a szerző kötetben kiadott és folyóiratokban publikált szövegei alkotják, de hozzávettem a Kolozsvári Állami Levéltárban található Jósika Júlia kéziratokat is. Elképzelhetőnek tartom további, eddig ismeretlen szövegek felbukkanását, azonban nem tartom valószínűnek, hogy ezek jelentősen átformálnák a Jósika Júliáról alkotott képet.

I. Jósika Júlia és a gyakorlatias újságírás

Jósika Júlia elsősorban mint újságíró szerzett hírnevet és olvasótáborát. A különböző folyóiratokban megjelent cikkei nagy rugalmasságról tesznek bizonyosságot, és a témákat felsorolva úgy tűnhet, mintha koncepció nélkül, bármiről írt volna, amire igény mutatkozott. Cikkei ugyanúgy szólhatnak a divatos öltözködés szabályairól, mint az üvegházak építési technikáiról, vagy a kortárs művészetről. Azonban a látszólag rendszerezetlen, kevésbé összefüggő cikkek mögött nagyon is pontos elképzelés húzódik.

Az író 1857-ben – vagyis három évvel az első női szerkesztő, Kánya Emília lapja, a *Családi Kör* megjelenése előtt¹¹ – komolyan foglalkozott egy brüsszeli, magyar nyelvű, szépirodalmi hetilap indításának tervével, azonban ez kellő támogatottság híján nem valósult meg.¹² Jósika Miklós Pompéry Jánoshoz írt leveléből¹³ határozott koncepció rajzolódik ki. Az itt olvasható lapterv öt meghatározó témakört különít el. Az első pontban leszögezi, hogy a hetilap politika-mentes lenne, „*mi természetes, nő lévén a szerkesztő.*”¹⁴ Valószínűleg az olvasótábor nagy részét is nők tették volna ki, mégis nehéz elképzelni, hogy egy 1849 utáni emigráns szerkesztő hozzá hasonlóan emigráns magyaroknak olyan lapot adjon ki, ami teljesen mellőz minden politikát. Habár nem jelent meg egyetlen példány sem, Jósika Júlia a felsorolt témák mindegyikéből publikált írásokat magyarországi lapokban.

A szépirodalmi rovatba egyrészt magyar szerzők művei, másrészt német, angol, francia, spanyol és olasz írások magyar fordításai kerültek volna. A szerző számos szépirodalmi munkáját jelentette meg folytatásokban többek között a *Vasárnapi Újságban* és a *Koszorúban*, és műfordítóként is tevékenykedett. Finom, nőies stílusának értékét Arany János is felismerte, erről tanúskodik 1862-ben kelt levele Jósika Júliához. A bárónénak kijáró legnagyobb tisztelettel megírt levélben méltatja az író nő olvasóknak kedves, kifinomult modorát: „*Méltóságod egyik közelebbi műve a Figyelőben is úgy volt ismertette, mint a tiszta nőiség s erkölcsi nemesség kinyomata: s bizonyára nagyot vesztenének lapom olvasói, ha azon gyöngéd toll tiszta vonásait nélkülöznék, mely kivált női közönségünk előtt oly méltán*

¹¹ Fábri Anna 1996: i.m. 113

¹² Dézsi Lajos 1916: i.m. 298-299

¹³ Jósika Miklós levele Pompéry Jánoshoz, In.: Jósika Miklós: Idegen, de szabad hazában, 1988, 748-749

¹⁴ Jósika Miklós levele Pompéry Jánoshoz, In.: i.m. 1988, 748

kedvessé teszi Méltóságod iratait.”¹⁵ Nem találtam arra utaló nyomot, hogy Jósika Júlia eleget tett volna Arany János kérésének, és küldött volna egy elbeszélést a *Figyelőnek*, de 1863-ban Arany másik lapjában, a *Koszorúban* két novellát is publikált folytatásokban. *A fegyencz* május 17 és május 24 között jelent meg, a *Nagyanyám naplóját* pedig szeptember 27 és október 11 közt közölték.

A következő rovatot az új találmányoknak, művészeti, ipari, és mezőgazdasági újításoknak szánta egy meghatározott szempont szerint: „(...) mindig szemmel tartva a közvetlen életbe vágót és a házára hasznost és érdekest.”¹⁶ Mivel a folyóirat a belgiumi magyaroknak szólt volna, feltételezem, hogy azzal kívánt foglalkozni, hogyan segíthetik a külföldön élők a magyar gazdasági és kulturális élet fejlődését. Hasonló elképzelést valósított meg ugyanebben az évben a *Divatcsarnokban* indított kertészeti témájú cikksorozatával, de ide tartozik például a későbbiekben még tárgyalt, 1858-ban a *Nővilágban* megjelent cikke, melyben a brüsszeli nagy mű- és régiség-kiállításról számol be.

A lap második fele a komoly témáktól elfordulva oldottabb hangvétellű, szórakoztató cikkeket tartalmazott volna. A harmadik rovatba humoros anekdotákat, élceket, érdekes és meghökkentő történeteket tervezett. Ilyen típusú írásokkal bőségesen találkozhatunk például a *Közlések a külföldről* kötetben, de nem ritka, hogy más témájú cikkeibe csempész egy kis humort néhány mulatságos esemény leírásával.

A negyedik rovat a divatról szólt volna. Ide illusztrációkat is szeretett volna beilleszteni a legfrissebb párizsi divatképekből, és ebbe a rovatba tartozott volna a kézimunkák, lakberendezés, építészet divatja is. A divat meghatározó elem Jósika Júlia munkásságában. Publicisztikáját tekintve mennyiségileg és népszerűségét tekintve is ez volt a legfontosabb témája, hiszen erre nagy igény mutatkozott az előfizetők körében. Mint nő elsősorban női közönségre számíthatott, az ő igényeiket igyekezett kielégíteni. A legolvasottabb cikkei a témában a *Nővilágban* jelentek meg *Eredeti divattudósítás* címmel.

A brüsszeli lapterv segítségével átfogó képet kaphatunk Jósika Júlia publicisztikai elképzeléseiről, és a változatos témájú, különböző helyen megjelent írások is határozottan keretbe foglalhatók. A sokoldalú témaválasztásnak és műfaji változatosságnak anyagi okai is voltak, hiszen az újságokban közölt írások jövedelme – férje regényeinek fordításához hasonlóan – fontos megélhetési forrást jelentett számára. Jósika Miklós és Júlia közösen megközelítőleg annyit kerestek írással, mint amennyi bevételt az író nő csipkeboltja hozott. Az

¹⁵ Arany János levele Jósika Júliához, 1862, In: i.m. 1988, 490

¹⁶ Jósika Miklós levele Pompéry Jánoshoz, In.: i.m. 1988, 748

ötvenes évek közepétől hozzájutottak magyarországi birtokaik jövedelmének egy részéhez is,¹⁷ így a brüsszeli évek alatt teljes anyagi biztonsággal élhettek. Nem hagyható tehát figyelmen kívül az irodalom és a pénz viszonya. Jósika Miklóst gyakran illették azzal a kritikával, hogy mintegy „ipari termelésre” alkot, regényeit olyan sebességgel és mennyiségben írja, hogy az inkább szolgálja ki a piaci, mint a művészi igényeket. Volt ennek azonban pozitív hozadéka is – ahogy Greguss Ágost rámutatott – nem csupán saját jövedelmeit lendítette föl ez a tempós munka, hanem megteremtett egy olyan olvasó- és vevőtábor, ami a korszak többi regényírójának is hasznára vált.¹⁸

Az irodalom gazdasági megközelítése Jósika Júliánál is fontos szempont volt, folyóiratokban közölt novelláiból jól profitált. A folytatásokban megjelenő tárcaregényt férje honosította meg Magyarországon 1844-ben az *Akarat és Hajlam* című művével.¹⁹ Habár Jósika Júlia regényeit nem közölte ilyen formában, a tárcairodalom nem volt tőle idegen, például a *Koszorúban* is a *Tárcza* rovatban jelentek meg az írásai. Ennek köszönhetően az írások nagy példányszámban, széles körben elterjedtek, cserébe ki kellett szolgálniuk az olvasók igényeit. Jósika Júlia esetében ez nem okozott minőségi romlást, tekintve, hogy egyébként sem voltak a magasabb rendű művészet felé törekvő ambíciói. Tanító, erkölcsnemesítő funkciót írásai így még nagyobb hatékonysággal láthatták el, hisz ily módon nagyobb közönséghez eljutottak. Sajnos nincsenek adataim arról, hogy kötetben megjelent művei mekkora példányszámban fogytak, de feltételezem, hogy újságírói tevékenysége szélesebb körben tette őt ismertté, mint további szépírói munkássága.

A szerző kiadott két olyan munkát is, melyek átmenetet képeznek publicisztikája és szépírási közt. Az 1855-ös *Közlések a külföldről* és az 1861-ben kiadott *Hölgynaptár* kötetben jelent meg, azonban tematikáját nézve az újságíráshoz közelít, ezért ezeket a műveket külön fejezetben tárgyalom.

¹⁷ Kún Miklós András: Egy magyar regényíró Brüsszelben, In: Szajbély Mihály (szerk.): Jósika Miklós emlékkönyv, 1999, Budapest, 24

¹⁸ Hites Sándor, 2007: i.m.: 74-77

¹⁹ Keresztúrszki Ida: „...de azért nem irok gyárilag”, In: Klasszikus magyar irodalom történet, 2003, Szeged, 171

1. „Új felfedezések”: Gazdaság, művészet

A brüsszeli lapterv meghiúsulása után 1857-ben a *Divatcsarnokban* cikksorozatot jelentetett meg a virágkertészetről, a következő évben pedig *Nagyszerű gazdasági kert* címmel írt cikkeket.²⁰ Ezekben az években Jósika Miklós is a *Divatcsarnok* munkatársa volt: az „*Eszther*” *sat. szerzője* álnév mögé rejtőzve folytatásokban elbeszéléseket közölt előbb havonta, majd 1858-tól az újság hetilappá válása után heti rendszerességgel. A *Divatcsarnok* tehát két éven keresztül rendszeres munkával – és jövedelemmel – látta el az emigráns házaspárt. A kertészet, kertművészet témaköre a magyar lapokban 1886-ig, a *Kertészeti Lapok* megalakulásáig csak kezdetleges formában jelentkezett.²¹ Ebbe a szórványos kertészeti publicisztikába illeszthetők be Jósika Júlia cikksorozatai is.

A *Virágkertészet* sorozat első darabja 1857. július 15-én, az utolsó pedig 1858. február 15-én jelent meg Jósika Júliától. A szerző tanúbizonyságát tette meglepően jó gyakorlati érzékének, és igen aprólékos, pontos ismereteinek egy olyan témakörben, amiről feltételeznénk, hogy nem tartozott szorosan sem életviteléhez, sem foglalkozásához. Ennek ellenére nem csupán ezek a cikkek, hanem az 1863-ban kiadott *Este* című novellája is tanúságot tesz amellett, hogy Brüsszelben saját virágoskertje volt, amit feltételezhetően maga művelt. A novellában egymással beszélgető virágokról olvashatunk, akiket az elbeszélő a padon ülve hallgat. Személyiséggel látja el a növényeket, közös vonásuk a szépségükkel való hivatkozás, és a kis elbeszélést ugyanazzal az erkölcsi tanulsággal zárja, mint a *Pályavezető* legtöbb fejezetét: a szerénység mindig kifizetődőbb a kevély büszkeségnél. A példázat igen egyszerű, a hangvétele szinte mesei, jelentősége inkább abban áll, hogy összekapcsolja Jósika Júlia leánynevelési könyvét szépírói munkásságával és gazdasági publicisztikájával.

A brüsszeli virágoskertek szépségéről, és egyáltalán a virágkultúra magas szintjéről Jósika Miklós is beszámol a *Magyar Hírlapnak* írt hetedik tárcalevelében. Brüsszelt egy parkos, gazdag növényzetű városnak, belgákat pedig virágkedvelő embereknek tartja, akik gyűjtik az új, egzotikus fajokat.²² „*A virágokat az emberek itt nagyon kedvelik, majd minden ablakban virítanak azok, de ami Brüsszelt majd minden várostól, főleg Európa e részében*

²⁰ Szinnyi József, 1980: i.m.: 651

²¹ Alföldi Gábor-Zolnai Dóra: Kertművészet a régi magyar kertészeti folyóiratokban 1857-1944, 1997, Budapest 4

²² Jósika Miklós: 7. levél In: Jósika Miklós: Brüsszeli tárcalevelek és más írások, 2000, Budapest 68-69

megkülönbözteti, s annak derítő tekintetét ad, azon körülmény, hogy bármelyik utcán végighalad az ember (...) kerteket lát, még a belső városban is."²³ Ez a közeg kiválóan alkalmas volt Jósika Júliának kertészettel kapcsolatos tapasztalatok gyűjtésére, és igazolja a feltételezést, hogy a brüsszeli virágkultúra a pestinél – és egyáltalán a magyarországinál – magasabb szinten járt.

A *Virágkertészet* első cikke a különböző növények szaporítási formáiról és gondozásáról szól. Külön figyelmet fordít a rododendronokra, melyek Belgiumban nagyon divatos díszei voltak a kerteknek, de Magyarországon ekkor még nem sikerült meghonosítani őket. A cserje meghonosításának gondolata már Jósika Miklós 1851-ből való ötödik tárcalevelében is megfogalmazódik a brüsszeli fűvészkert bemutatásakor²⁴, azonban ő nem foglalkozott behatóan a problémával. Jósika Júlia viszont alaposan tájékozódott a témában, és pontos útmutatással szolgált a magyarországi kertészek számára. Leírja, hogy Németországban miképp jártak el, hogy a növény a klímához alkalmazkodni tudjon. A megfelelő tövek kiválasztásától kezdve a téli takarás módjáig mindent elmond, ami a magyar kertekbe való betelepítést elősegítheti. Némi humorral az „úrfiak és kisasszonykák”, valamint „az új honpolgár” megnevezéssel illeti a rododendront.²⁵

A második cikktől kezdve a virágoskert kialakításáról ír lépésről lépésre. A hely kiválasztásával és az ideális méretek megadásával kezdi. Tanácsokkal látja el a kezdő kertészt a talaj fölhasználásával és javításával kapcsolatban. A cikksorozat végére egy minden részletében megtervezett kertet kapunk, melynek alapkonceptiója a mesterkéltség elkerülése, a természetességre, szabálytalanságra való törekvés, ami – amint ez az írásokból kiviláglik – nem is olyan egyszerű feladat egy falakkal övezett, ember alkotta tér esetében. A természetes, elvadult kert ideája az angolkertek eszmei hozadéka, melyek a 18. század végétől sokáig divatoztak Magyarországon – elsősorban főúri birtokok részeként.²⁶ Eredetileg az angolkert nem tűrte meg a virágágyásokat, de a magyar kertépítők ezt a szabályt korán megszegették.²⁷ Jósika Júlia az angolkert számos átalakuláson keresztülment, kicsinyített és leegyszerűsített változatát írja le óriási kastélypark helyett kisebb kertre alkalmazva. Ezzel nem csupán a kert

²³ Jósika Miklós: 7. levél In: i.m., 2000, 69

²⁴ Jósika Miklós: 5. levél In: i.m. 2000, 48-49

²⁵ Jósika Júlia: *Virágkertészet*, In: *Divatcsarnok*, 1857. júl.

²⁶ Rapaics Rajmund: *Magyar kertek*, 1993, 149

²⁷ Rapaics Rajmund 1993: i.m. 206

méreteit jelöli ki, hanem a célközönséget is: ezek a cikkek minden bizonnyal kismemesi és polgári olvasóknak szóltak.

A decemberi számban külön figyelmet szentel az egzotikus fajták felsorolásának, és hírt ad egy új rododendron-fajta kinemesítéséről. A februári számban – évszakhoz igazodva – a lakásban tartható cserepes növényeknek szentel figyelmet. Egyszerű, könnyen megvalósítható ötleteket kapunk az ültetéssel, öntözéssel, teleltetéssel kapcsolatban.

Azután egy kis pihenő következett, de 1858. július 6-án ismét jelentkezett a *Divatcsarnokban* új *Kertészet* cikksorozatával, mely a *Nagyszerű gazdasági kert* alcímet viselte. A sorozat első darabjához Császár Ferenc szerkesztő külön megjegyzést fűzött. Felhívta az olvasónők figyelmét a „mély és nemes kedélyű, oly finom ízlésű és ismeretekben annyira gazdag t. bárónő” cikkére, melyben az érdeklődők „tanulmányost a mulattatóval legszebb összhangban találандják”.²⁸ Valószínűleg sikere volt a korábbi kertészeti írásoknak, hiszen a szerkesztő megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy Jósika Júlia neve nagy vonzerővel bírt a lap olvasói – elsősorban a hölgyek – körében. Ezúttal nem valószínű, hogy saját tapasztalatait írta meg a kertészkedésről, hiszen ezek a cikkek nagy kiterjedésű, egy egész családot zöldséggel, gyümölccsel ellátó konyhakertről szólnak. Az első cikkben még nem kezdi el a földművelésre vonatkozó gyakorlati kérdések tárgyalását, inkább tesz egy kis kitérőt az esztétika irányába. A természetes szépérzékről ír, mely a nőknek eredendően sajátja, és ha valakiben nem fejlődött ki, utólag tanulással nem lehet elsajátítani.²⁹

Csak a második cikkben fog bele a nagyméretű veteményes megtervezésébe: rögtön leválasztja a földdarab felét a később tárgyalt üvegház számára, téglakerítést javasol és leírja mit hova kell ültetni. A német terminológia szerint *talut*nak nevezett üvegházat különösen érdekesnek tartotta. Részletezi a felépítését, felsorolja az ide kerülő haszonnövényeket, és azzal is foglalkozik, hogy Magyarország és Erdély mely részein érdemes alkalmazni. Elsősorban az északon fekvő, hidegebb éghajlatú hegyvidékre javasolja a megszokott haszonnövények termesztésére, a déli területeken pedig egzotikus fajokat lehet ültetni a melegházba.³⁰

Látható, milyen pontosan rajzolódik ki a brüsszeli laptervben megfogalmazott célkitűzés a gazdasági írásokkal kapcsolatban: nem csupán bemutatja a külföldi gyakorlatot,

²⁸ Császár Ferenc megjegyzése a cikkhez, In: *Divatcsarnok*, 1858, júl. 6.

²⁹ Jósika Júlia: *Kertészet*, In: *Divatcsarnok*, 1858, júl. 6.

³⁰ Jósika Júlia: *Kertészet*, In: *Divatcsarnok*, 1858, júl. 13, júl.20

hanem rögtön tanácsokat is ad a magyarországi megvalósítást illetően. A cikksorozat tehát nem pusztán tudósítás, hanem a magyar mezőgazdaság fellendítését célzó ötletek sora.

Az utolsó cikke a *Divatcsarnokban* 1858. augusztus 10-én jelent meg, nem sokkal később, augusztus 31-én pedig meghalt Császár Ferenc. A lap szerkesztését ekkor ideiglenesen Szilágyi Virgil vette át, és Jósika Júlia nem publikált itt többet. Ez persze nem biztos, hogy összefüggött a szerkesztőváltással, könnyen lehet, hogy egyszerűen kimerítette a kertészeti témát, és nem kívánt többet foglalkozni vele.

Jósika Júlia szívesen foglalkozott a külföldi művészeti élet újdonságaival is. Ezt a témát szintén úgy dolgozta fel, hogy a magyar művelődésnek hasznára váljék. E törekvése nem is maradt teljesen eredménytelen. Ez részben annak a szellemi közegnek köszönhető, ami a *Nővilágot* körülvette.

A *Nővilág* 1857-től jelent meg, és az első számban Vajda közzétette *A szépről a szépekhez* című tanulmányát, melyben a magyar nemzeti irodalomról értekezik. Megfogalmazza benne, hogy az igazi nagysághoz a szépség keresése vezet, így a nemzeti művészetnek egyedül a szépségre kell törekednie.³¹ A „szép” szót nem egyszerű esztétikai kategóriaként használja, hanem olyan fogalomként, ami a „jót” és az „igazat” is magában foglalja. Vajda János a cikkben a szépművészetet nevezi az emberi öntudat legmagasabb megnyilatkozásának, és a nemzeti értékek fennmaradását is ettől teszi függővé. A *Nővilág* legelső cikke így módon programmal áll elő: a magyar nők feladata a szépművészetek felkarolása. A nőknek művészetpártoló szerepet szán, mert feltételezi, hogy az ő szavuk könnyebben talál meghallgatásra, hisz az ők testesítik meg azt az értéket, amit Vajda „szépnek” nevez.

Ez a program hatásosnak bizonyult, a magyar hölgyek valóban kaphatók voltak efféle tevékenységre. Erről számol be Kubinyi Ágoston, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója 1860-ban Jósika Júliának és külön a férjének írott levelében. Kubinyi az író nő egy korábbi cikkére hivatkozik, ami az 1858-as év 10-12. számában jelent meg *Pár szó hazánk gazdag embereihez* címmel. A cikkben a szerző a brüsszeli mű – és régiség-kiállításról közöl beszámolót, ami a levélíró tanúsága szerint nagy hatással volt a hazai művészetpártolókra: „(...) Méltóságod által a *Nővilág*-ban általános figyelmet gerjesztett cikk nyomán általam tett indítvány itt lelkesen elfogadtatott, s egy gróf Károlyi György úr elnöklete alatt alakult bizottmány a kiállítás tarthatása iránti kérvényt be is nyújtotta már felsőbb helyen, mire, nem

³¹ Szajbély Mihály 2005: i.m. 311-315

kétlem, hogy kedvező válasz fog érkezni.”³² Kubinyi elkérte a nagy brüsszeli kiállítás részletes programját és a kiállított művek listáját azzal a szándékkal, hogy ezeket egy hazai kiállítás szervezéséhez felhasználja.³³ A kérésnek Jósika Júlia eleget tett, és Kubinyi hozzá intézett leveléből az is kiderül, hogy a magyar hölgyek közben adománygyűjtésbe fogtak a kiállítás és a múzeum javára. A lelkes összefogás ellenére a kiállítás nem valósult meg a tervezett időpontban,³⁴ azonban az eset bemutatja a *Nővilág* olvasóinak művészetpártoló magatartását és bizonyítja Jósika Júlia befolyását a hazai kulturális életre.

2. Divat a *Nővilágban*

A *Nővilág* igyekezett az olvasók minden igényét kiszolgálni. Sok tekintetben közelített az irodalmi divatlapok felé, hiszen közölt verseket, folytatásos elbeszéléseket, és a hölgyek igényeit kielégítve illusztrált rovatot szánt a divatnak. Olvashatunk benne erkölcsnemesítő cikkeket és szépségápolási tanácsokat egyaránt, és foglalkozott a nők emancipációjának kérdésével is, habár a szélsőséges állásfoglalástól mentes volt. A lapban publikáló női szerzők jellemzően nem vallottak radikális nézeteket a női egyenjogúságról. Kempelen Riza például még Jósika Juliánál is visszafogottabb és hagyománytisztelőbb volt. Az első számban ő is megfogalmazta a saját programját a nőket illetően: „*A nő világa a vallás, az erény, a család boldogítása s a gyermeknevelés.*”³⁵ Ez a határozott, tradicionális állásfoglalás egy pénzért publikáló asszonytól igen speciális, köztes állapotra utal.

Jósika Júlia, mint a lap főmunkatársa a *Nővilágban* elsősorban divatszakemberként dolgozott. Tudósításai három éven át minden számban megjelentek a hetilap hasábjain, neve az utolsó oldalon a szerkesztő Vajda János, és a kiadó Heckenast Gusztáv neve mellett szerepelt, ami írásainak nem csekély vonzerejéről tanúskodik.

A tájékozott, külföldön élő bárónő nagy szakértelemmel bírt a divat és az öltözködés terén, mindig a legfrissebb hírekkel látta el olvasóit a brüsszeli és párizsi divat világából. Ez utóbbit ő maga is divatlapokból ismerte meg, a 7. számban közölt cikkében említi is, hogy járat párizsi újságokat. Írásai *Eredeti divattudósítás* címen jelentek meg levélformában megfogalmazva. Rangja ellenére rendkívül közvetlen hangnemben, tegezve szólítja meg a

³² Kubinyi Ágoston levele Jósika Juliához, In: Jósika Miklós: *Idegen, de szabad hazában*, 1988, 529

³³ Kubinyi Ágoston levele Jósika Miklóshoz, In: i.m., 1988, 528

³⁴ Jósika Miklós 1988: i.m. 749-750

³⁵ Kempelen Riza: *A nők világa* In: *Nővilág*, 1857, 1. sz.

nőket. Első cikke így kezdődik: „*Kedves barátném! Felszólításodra, hogy külföldi, s főleg a párisi legújabb divatról, s minden e közbe vágó találmányok-, szokások – és újításokról minél gyakrabban tudósítsalak, e sorokkal felelek. Vajjon sikerülend-e a divatnak, - e leghatalmasabb királynénak, kinek parancsai előtt mindenki meghajol, - hű tolmácsa lenni, minden szeszélyét fejtegetni, minden titkait fölfejtetni, csak tapasztalás tanusíthatja.*”³⁶

Hozzá kell tenni, hogy ezek a cikkek elsősorban saját társadalmi osztályának szóltak, a leírásokban szereplő méregdrága ruhákat és kiegészítőket ugyanis csak a főnemesi, illetve vagyonos nagypolgári réteg engedhette meg magának. Igyekezett azonban a polgári és közép-nemesi családból származó olvasónők igényeit is kielégíteni, kisebb kitérőkben ötleteket adott a divatos darabok olcsó kivitelezésére: „*Csinos és igen egyszerű főkötőket láttam, melyeket könnyen lehet otthon is készíteni.*”³⁷

Leírásai a különböző viseletekről rendkívül aprólékosak, és nagy hozzáértésről tanúskodnak. A legkisebb részletekig ábrázolja a ruhákat, így a hazai olvasónő akár meg is varrathatott magának egy-egy darabot. Szól az árakról is, a brüsszeli csipke például hihetetlenül drága dolog volt: egy csipkegallér hozzá illő kézelővel és zsebkendővel 1900 Frankba került, egy háromszögletű nagykendőt egy orosz hercegnőnek 15000 Frankért küldött egy csipkeverő Szentpétervárra. Összehasonlításképpen 150-180 Frankért már csinos selyemruhát lehetett venni. (Nem tudni, hogy ő maga milyen árakkal működtette a csipkeboltját, de így már érthető, hogy az üzlet anyagi biztonságot jelentett neki.)

Stílustanácsaiban mindig az egyszerűbb, természetesebb megjelenést részesíti előnyben akár ifjú, akár idősebb személyről van szó. Dicséri például a brüsszeli nőket, akik nem rejtegetik ős hajukat, hanem büszkén vállalják a korukat, és ahhoz illően, a fölösleges cicomát mellőzve öltözködnek még a bálokban is. Ez a szemléletmód egyébként egybevágott a *Nővilág* egyéb cikkeivel, melyekben szintén a természetesség mellett és az arcfestés ellen szólalt fel egy szépségápolási cikk szerzője.

Jósika Júlia életmód tanácsokkal is ellátta olvasóit, értekezett különböző ételekről, italokról, és a szoros fűzők egészségre káros hatásairól. Lakberendezési tanácsai legalább olyan részletgazdagok és szakszerűek, mint az öltözködésről adott leírásai. Az 5. és 6. számban külön foglalkozik egy-egy komplett polgári és főúri lakás berendezésével. Mindkét világot jól ismerte, hisz Magyarországon mint bárónő élt, az emigrációban viszont polgári életmódot folytatott, de itt is járatos volt főúri körökben.

³⁶ Jósika Júlia: Eredeti divattudósítás, In: *Nővilág*, 1857, 1. sz.

³⁷ Jósika Júlia: Eredeti divattudósítás, In: *Nővilág*, 1857, 10.sz

Cikkeit gyakran színesíti helyi pletykákkal, meglepő hírekkel a nagyvilágból. Ilyen például a híradása egy tizennyolc éves fiúról, aki a börtönben unatkozva feltalált egy működőképes, szalmából készült zsebórát.³⁸ Bemutatja a brüsszeliek hétköznapijait, ünnepeit, szokásait, és képet ad a társadalmi berendezkedésükről is. Ezek a rövid, színes hírek és ismeretterjesztő cikkek a brüsszeli laptervben a divattól valamelyest elkülönítve jelentek volna meg a szórakoztató rovatban. Kidolgozottan leginkább a *Közlések a külföldről* és a *Hölgynaptár* tartalmaz ilyen témájú írásokat.

³⁸ Jósika Júlia: Eredeti divattudósítás, In: *Nővilág*, 1857, 21. sz.

II. Az újságírás és a szépirodalom határán

Az író előbb említett két kötete, a *Közlések a külföldről* és a *Hölgynaptár* számos tekintetben rokonítható egymással. Újságcikkszerű, többnyire rövid írásokat tartalmaznak egyítve a szépirodalmat és a publicisztikát. Tematikájukban a meg nem valósult laptervhez hasonló a felépítésük. Mindkettőben szerepel egy-egy jeles ember életrajza, tartalmaznak ismeretterjesztő cikkeket, aktuális híreket a nagyvilág kulturális életéből, és novellákat is. Egyikben sem közöl olyan írást, ami utalna a magyar politikai viszonyokra, vagy a közelmúlt eseményeire. Ez a tény is az újságírói munkásságához közelíti a köteteket, hiszen a laptervben is elhatárolódott a politikától, szépirodalmi műveiről azonban ez nem mondható el: novelláiban megjelenik az 1848-49-es szabadságharc – ha nem is helyezi a történet középpontjába.

Ismeretterjesztő cikkei a legkülönbözőbb témákban íródtak, legfőbb céljuk az olvasókat minél több érdekességgel megismertetni, ami a nagyvilágban történik. Az egyes szövegek mind értelmezhetőek külön-külön is, tartalmilag nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz. Egyik könyvet sem kell az elejétől a végéig elolvasni, az olvasó kiválaszthatja az őt érdeklő részeket, akár csak egy újság esetében, tehát szerkezetileg leginkább egy egyetlen egyszer kiadott, kötetbe rendezett újsághoz hasonlítanak.

Az újságcikk-szerű szövegekkel arányosan illesztette be a szépirodalmi blokkot, amibe saját írások és fordítások, illetve a *Hölgynaptár* esetében más magyar szerzők művei is kerültek. A novellákról többségében elmondható, hogy valamely távoli, egzotikus ország vagy táj a helyszínük. Kedvelt téma a megtörtént esetek leírása szépirodalmi stílusban, ami felveti a problémát: hol húzható meg a határ Jósika Júliánál tudósítás és valós eseményen alapuló elbeszélés közt?

1. Közlések a külföldről

A *Közlések a külföldről – fiatal olvasók számára* alcímmel ellátott kötet fő érdekessége a kétnyelvűség. *Mittheilungen aus den Auslande – eine Jugendschrift* címmel tüköroldalon, gót betűvel szedve német nyelven is szerepel a kötetben minden írás. A szerző magát fordította, arról azonban nincs adat, hogy melyik változat készült el hamarabb. Jósika Júlia kétnyelvűsége az egész életművön átível. Podmaniczky Frigyes naplójából tudjuk, hogy gyermek- és ifjúkorában kizárólag német nyelvi hatások érték mind családon belül, mind azon kívül. Apja kívánságára azonban magyar nyelvtanárt fogadtak mellé, így a magyart mint idegen nyelvet sajátította el. „Két idősebb nővérem – Julia, utóbb férjezett báró Jósika Miklósné és Eliza, utóbb férjezett Majthényi Péterné – a magyar nyelvből rendszeres oktatásban részesültek, mert gyakorlatuk vajmi kevés volt, miután az akkori világban soha senki magasabb körökből magyarul nem beszélt (...)”³⁹

A kötetet Heckenast Gusztáv adta ki Pesten, 1855-ben. Külföldi terjesztésről – amit a kétnyelvűség indokolna – nincs információ. A magyar főúri elit társalgási nyelve a német volt, ezen kívül a célközönség részét képezhették még a nyelvet gyakorolni vágyók és a Magyarországon élő német etnikumú olvasók is. Maga a szerző nem ad magyarázatot a német-magyar kiadásra, *előszó helyett* csupán ennyit jegyez meg:

„Elhatározott ellensége vagyok minden előszónak, bevezetésnek s. a. t., jelen lapokat megelőzőleg csak annyit jegyzek meg, hogy azok részint eredeti műveket, részint átdolgozásokat és fordításokat foglalnak magukban.

Hogy a források, melyekből a külön cikkek vétettek külön megemlítve nincsenek, azért történt, mivel fiatal olvasókra szánt műben ezt feleslegesnek tartottam, s mivel gyakran ugyan azon egy cikkben több forrásból merítettem.

Brüssel, November 6-kán 1854

A szerzőné”⁴⁰

Érdeemes egy kis figyelmet szentelni az aláírásnak, melyben az elvárható *szerzőnő* helyett *szerzőné* szerepel. Ez az önmegjelölés utalhatna akár arra is, hogy önmagát nem tartja önálló szerzőnek, csupán egy író feleségének. Azonban Jósika Júlia nyelvi kifejezőmódjának

³⁹ Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek, 1. kötet, 1887, 26

⁴⁰ Jósika Júlia: Közlések a külföldről, 1855, 5

ismeretében rájöhetünk, hogy nem erről van szó. A foglalkozások megnevezésekor a *–né* képzős alak használata a *nő* utótagú összetett szó helyett novelláiban is megfigyelhető: *A cigány leány*ban például következetesen a *mosóné* kifejezést használja a főhős nevelőjére,⁴¹ ebben az esetben pedig kizárható, hogy a férj foglalkozására utalna a képzős alak. Ugyanez a jelenség megfigyelhető *Az élet esélyei* című regényben is, ahol Boris leányasszonyt *szakácsnének* nevezi.⁴² Ebből arra következtethetünk, hogy a *szerzőné* esetében is csupán egy régies alak használatáról van szó.

A könyv szerkezetileg két részre osztható, gyakorlatilag két egybekötött kötetből áll. Az elsőnek magyar, míg a másodiknak német nyelvű illusztrált címlapja van. Számos színes hírt, érdekes eseményt tartalmaz a nagyvilágból, de további rendkívül változatos témájú cikkek is helyet kaptak benne többek között a képzőművészet, a rovartan, bányászat és a művelődéstörténet témaköreiből. Ezek a szövegek leginkább ismeretterjesztő jellegűek. Mindkét kötetben közöl egy-egy hosszabb elbeszélést is *Marieke és az ebe*, valamint *Képek Angol-Canadából* címmel. Az előbbi feltehetőleg a saját szerzeménye, míg az utóbbi valószínűleg fordítás vagy átdolgozás, de ennek nem jelölte meg az eredetijét.

Az újságcikk-szerű rövidebb írások nagyon széles körű tájékozottságról vallanak és mind egy célt látszanak szolgálni: az ifjú olvasókat tanulásra ösztönözni, műveltségüket kiszélesíteni és felkelteni az érdeklődésüket a legkülönbözőbb területeken. Már itt is jelentkezik Jósika Júlia a fiatalok szellemi és ízlésbeli nevelésére vonatkozó igénye, ami később, az 1863-as *Pályavezetőben* teljesedett ki. A *Közlések* azonban még nem szorítkozik pusztán a lányok megszólítására, láthatóan mindkét nembeli olvasók figyelmét igyekszik lekötni. A cikkek témái közt nem kevés olyat találhatunk, ami kifejezetten a fiúkat érdekelheti, ilyen például *A villany csudái* című ismeretterjesztő cikke is.

Bevezetés gyanánt egy rövid tudománytörténeti áttekintést ad, ami az ifjú hölgyeknek kevésbé lehetett érdekes. Ha az olvasó túljut ezen a szakaszon, rémregénybe illő kísérletek leírását ismerheti meg. Például Angliában egy természettudományos kutatócsoport kísérletezett egy kivégzett bűnöző holttestének elektromossággal történő stimulálásával. Az eredmény a következő volt: „*A hulla nehéz, és rángatózásoktól kísért lélekzetet kezdett venni, szemei felnyitak, ajkait mozgatta, s arcvonásait oly rémítően eltorzította, hogy a nézők egyike elájult ijedtében.*”⁴³ A szerzőtől szokatlan naturalizmussal leírt események nem

⁴¹ Jósika Júlia: *A cigány leány*, In: Való és költött 3. kötet, 1863, Pest 140

⁴² Jósika Júlia: *Az élet esélyei*, 1864, Pest, 61

⁴³ Jósika Júlia: *A villany csudái*, In: *Közlések a külföldről* I, Pest, 1855, 59

mentesek a túlzástól, és a fikciótól. A cikk nem korlátozódik pusztán tényközlésre, és nem tekinthető hiteles tudományos híradásnak sem. A cél valószínűleg az ismeretterjesztésen túl az olvasó megdöbbenése, elborzasztása lehetett.

További természetismereti cikkek is helyet kaptak a *Közlések* két kötetében, ilyenek *A pók*, *A hangyaháború*, és a *Madárfészek* című írások. A szövegek közös vonása, hogy az ember megfigyelői nézőpontjából mutatják be az állatok viselkedését, a hangsúly tehát az emberi hozzáálláson van. *A pók*-ban szakszerű természettudományos leíráson és népi megfigyelések ismertetésén keresztül igyekeznek bizonyítani az emberek pókoktól való irtózásának alaptalanságát.⁴⁴

A rovar témakörnél maradva *A hangyaháború* egy laikus megfigyelő etológiai kísérletét mutatja be a hangyák társas viselkedésének vizsgálatára. Érdekes figyelmet fordítani a forrásmegjelölésre: „Kevéssel ezelőtt egy kertészbarát levele jött kezünkbe, ki kísérletkép két hangyabolyt – különböző kertekből – közelített egymáshoz, hogy így a két ellenséges telep üzelmeit gondosabban szemmel tarthassa.”⁴⁵ Ez nem csupán *A hangyaháború* szempontjából fontos, hanem a korábban tárgyalt kertészeti cikkekhez is közelebb vihet. Habár a *Divatcsarnok*-ban megjelent cikksorozataiban nem beszél róla, innen mégis tudhatjuk, hogy kapcsolatban állt legalább egy kertésszel, akitől az értesüléseit vehette.

További ismeretterjesztő cikkek is szerepelnek a *Közlések*-ben: szó esik a szobrászatról, az íróeszközök feltalálásáról, és bizonyos palakőbányákról is, Angliából pedig kulturális híreket közöl.

A *Közlések* novellái közül a *Pictairn sziget és lakói*, valamint a *Képek Angol-Canadából* szinte biztos, hogy fordítások. Erre enged következtetni a novellák szerkezeti felépítése (amihez még csak hasonlót sem találunk Jósika Júlia saját írásai közt), az egzotikus helyszínek, és a magyarosított nevek használatának rendszertelensége is. A szövegek eredetijének megjelölése sajnos itt is hiányzik, így ahhoz, hogy biztosabban tudjunk állítani, alaposabb vizsgálatnak kellene alávetni őket, ami jelen dolgozatomnak nem tárgya.

Van egy harmadik novella is a *Közlések*-ben, amiről valószínűsítem, hogy Jósika Júlia saját írása. *A Marieke és az ebe. Vázlat a flamand népeletről* című elbeszélés hasonló hangot üt meg, mint az 1863-ban kiadott *Való és költött* novelláskötetek darabjai. Az alcím mögött még egy megjegyzés szerepel: *Igaz esemény után*.⁴⁶ Ebből arra lehet következtetni, hogy az

⁴⁴ Jósika Júlia: *A pók*, In: *Közlések a külföldről* I, 1855, 75-77

⁴⁵ Jósika Júlia: *A hangyaháború*, In: *Közlések a külföldről* I, Pest 1855, 143

⁴⁶ Jósika Júlia: *Marieke és az ebe*, In: *Közlések a külföldről* I, Pest, 1855, 79

elbeszélés alapja nem egy másik szépirodalmi szöveg, hanem egy helyi esemény. A novella forrása nincs pontosan megjelölve, azonban feltételezem, hogy ez esetben nem fordításról van szó. Erre nem csupán az írónőre oly jellemző szóhasználat, jellemrajzok és történetvezetés enged következtetni: a mű elején egy kis néprajzi kitérőben részletesen tárgyalja a szereplők öltözetét és otthonuk berendezését, amit összevet a magyar viszonyokkal: „*Ha kissé hosszasabbak valánk a ház és udvar leírásában, ok az: hogy fiatal olvasóinkkal a flamand köznép háztartását akartuk megismertetni, mely oly igen különbözik hazánkbelitől.*”⁴⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy Jósika Júlia ezen korai kötetének darabjai műfajilag nehezen meghatározható szövegek, melyek általános szórakoztatásra és műveltség terjesztésre irányulnak.

2. Hölgynaptár

A *Közlések*hez hasonló tematikával bír a hat évvel később kiadott *Hölgynaptár* is. A kötetet Jósika Júlia szerkesztette, és saját írásain felül két cikket közölt benne Hatvani Mihálytól, illetve egy novellát Jósika Miklóstól. Címével ellentétben nem tartalmaz naptárat, a kötet novellák, ismeretterjesztő cikkek, és hétköznapi praktikák gyűjteménye. A cím tehát nem a kalendáriumra utal, hanem a hölgyek mindennapi olvasnivalójaként értelmezhető.

A *Hölgynaptár* szerkezetében összeszedettebb, logikusabb felépítésű, mint a *Közlések*, és ebben a kötetben már nyomon követhetjük megghiúsult laptervének koncepcióját. A könyvet átlapozva az az érzésünk támad, mintha egy egyetlen egyszer kiadott, kötetbe szerkesztett, az átlagosnál jóval terjedelmesebb újságot tartanánk a kezünkben. Már a cím is világossá teszi, hogy ezen kiadvány célközönsége a nőkre korlátozódik, és a hétköznapi életre vonatkozó cikkekből az is kiderül, hogy elsősorban a polgári, vagy kis vagyonú nemesi rétegnek szól. Ezzel szemben a *Közlések* nemre és társadalmi osztályra tekintet nélkül, általában a fiataloknak készült, habár a könyv kétnyelvűsége – fentebb említett okokból – főnemesi származású olvasókat feltételez.

A könyv Florence Nightingale-nek, az angol ápolástudomány alapítójának kortárs életrajzával nyit. Jósika Júlia elfogultságtól nem mentes cikke a híres ápolónőről meglehetősen erős felütése a *Hölgynaptár*nak. Már első mondatából kiérződik az erőteljes érzelmi töltet: „*Vannak emberek, kik csak arra látszanak teremtvé lenni, hogy másokon*

⁴⁷ Jósika Júlia: Marieke és az ebe, In: *Közlések a külföldről* I, Pest, 1855, 83

*segítsenek, másokért éljenek, fáradozzanak, míg önmagukról egészen megfeledkeznek.*⁴⁸ Példaként, és a legnagyobb tisztelet tárgyaként állítja Florence Nightingale-t az olvasónók elé, akinek elutasítással és értetlenséggel megnehezített küzdelme az egészségügy jobbá tételéért előhívhatott a kortárs közönség fejében egy másik nőalakot. Ez az asszony a magyar ápolástudomány megalapítója, a szabadságharc alatt az ország főápolónője, Kossuth Zsuzsanna. Mindketten jó nevű családból származtak, már egészen fiatalon dolgozni kezdtek az egészségügyben, mindketten megküzdöttek az orvosok idegenkedésével, adott esetben ellenséges hozzáállásával, és mindketten tüdővézesek voltak. Nightingale a krími fronton, Kossuth Zsuzsanna a szabadságharcban ápolta a sebesült katonákat – az ellenséges táborból valókat is.

Jósika Júlia nem írta le a nevét, de a két életút közti feltűnő párhuzamok, a cikk érzelmi felfokozottsága, és a tény, hogy a szerző személyesen is ismerte Kossuth Zsuzsannát – míg Florence Nightingale-lel nem találkozott – arra enged következtetni, alakja ösztönzőleg hatott az írónőre a cikk megírásakor.

A Kossuth család nőtagjai gyermekeikkel 1852-ben érkeztek Brüsszelbe, miután Magyarországról kiutasították őket. Itt került kapcsolatba Jósika Júlia Kossuth Zsuzsannával, akit saját üzlete mintájára csipkeverésre tanított, és segített neki boltot nyitni. Barátságuk mindössze egy évig tarthatott, mert 1853-ban Belgiumból is kiutasították a Kossuth családot, akik ezek után Amerikába emigráltak. Az egykori főápolónő itt hunyt el 1854-ben.⁴⁹

A Florence Nightingale-ről szóló életrajzi cikk tehát több jelentést hordozhat, mint egy méltán híres – ekkor még élő – személy életútjának ábrázolása. Népszerűsíti az ápolónői hivatást is, felhívja a figyelmet a közegészségügy hiányosságaira, a fejlesztési lehetőségekre, és érzékletes lepet fest a katonai táborok egészségügyi ellátásának állapotáról. A katonák közt dolgozó ápolónők alakjai a szerző szépirodalmi műveiben is (pl.: *Semmit félig; Családelet*) gyakran felbukkannak. Úgy vélem, hogy a szabadságharc alatt a katonai- és kórházakat felügyelő, emellett aktívan, betegek mellett is dolgozó Kossuth Zsuzsanna hatással volt az írónő ezen szereplőinek megformálására is. Így a *Hölgynaptár* első cikke az angol ápolónő bemutatásán keresztül a fiatalon elhunyt Kossuth Zsuzsanna emléke előtti tisztelgésnek is felfogható.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha a magyar ápolástudomány vezéralakjára utalt, miért az angolról írt cikket? Erre a kérdésre a korábban említett brüsszeli lapterv első gondolata adhat

⁴⁸ Jósika Júlia: Miss Nightingale, In: Hölgynaptár, Pest 1861, 3

⁴⁹ Kertész Erzsébet: Kossuth Zsuzsanna, 2006, Budapest, 157-167

választ: Jósika Júlia publicisztikájában a legfontosabbnak tartotta a politikamentességet. Kossuth Lajos húgának nevét azonban nem lehetett politikai tartalom nélkül leírni. Mellékesen még az is megemlíthető, hogy egy ápolónői hivatást népszerűsítő cikkben előnyösebb egy sikertörténetet ábrázolni: Florence Nightingale Victoria királynőtől kitüntetést és az államtól egy ápolónőképzőt kapott munkájáért; Kossuth Zsuzsannát azonban bíróság elé állították, felmentését pedig csak az osztrák katonák vallomásainak köszönhette, miszerint a főápolónő felügyelete alatt ők is ugyanolyan ellátásban részesültek, mint a magyarok.

A *Hölgynaptárban* az életrajzi cikket követően szépirodalmi művek következnek Jósika Miklóstól, Hatvani Mihálytól és William Howittól – ez utóbbit Jósika Júlia fordította magyarra. Ahogy a *Közlésekben* is távoli, egzotikus országban játszódó történeteket választott, ez a fordítás is egy másik földrészen játszódik. Ezúttal már a forrást is megjelölte, a novella a következő címet viseli: *Fekete csütörtök; vázlat Ausztráliából, Howitt William után angolhonból*. Az eredeti szöveg *Black Thursday : the great bush fire of Victoria* címen jelent meg az Ausztráliát megjárt angol szerzőtől. A történet a tíz évvel korábban, 1851. február 6-án bekövetkezett katasztrófáról szól, amikor az Otway-erdőség bozóttűz miatt felégett.

A novellák a kötet jelentős részét kitöltik, a *Hölgynaptárban* egyértelműen a szépirodalmon van a hangsúly. Itt azonban az író saját, eredeti elbeszélést nem közölt, Jósika Miklós és Hatvani Mihály írásai pedig nem tartoznak a dolgozat tárgykörébe, így célszerű továbblépni a szórakoztató illetve gyakorlatias témákra, melyek Jósika Júliától származnak.

A könyv utolsó harminc oldalát könnyed, kifejezetten nőknek, elsősorban háziasszonyoknak szóló cikkekkel töltötte ki. *Valami az öltözetéről* címmel divattanácsokat olvashatunk. Ez az írás nagyban eltér a *Nővilág* divattudósításaitól, melyek elsősorban a legújabb és legkülönlegesebb ruhák bemutatásáról szólnak, és csak mellékesen tartalmaznak praktikus tanácsokat a darabok kihasználhatóságát vagy épp a takarékoságot illetően. Ennek minden bizonnyal az volt az oka, hogy az *Eredeti divattudósításokat* inkább vagyonos, főnemesi családok lányainak és asszonyainak szánta, akiknek módjuk volt a leírt külföldi ruhák és kellékek beszerzésére, vagy elkészíttetésére.

A *Valami az öltözetéről* inkább a kevésbé vagyonos nemesi és polgári származású olvasónőknek szól. Természetesen a társadalmi rétegek megnevezése nélkül, de már a bevezetőben is világossá teszi, kiknek szánta a cikket: „Mivel tehát a legtöbb hölgynek szépen is, olcsón is kell öltözködnie, azt gondoltam, hogy jó szolgálatot teszek olvasónőimnek, ha e czélra némely utmutatásokkal igyekszem segítségökre lenni, mire hosszú, külföldöni lakásom

*képessé tett.*⁵⁰ Külön figyelmet érdemel, hogy a divattal kapcsolatos szakértelmét az emigráns léttel magyarázza, mintha pusztán a brüsszeli tartózkodás elegendő volna ahhoz, hogy a témában járatos legyen.

A *Hölgynaptár* divattanácsai elsősorban a takarékosásra vonatkoznak. Felsorolja, hogy melyek azok a ruhadarabok és kiegészítők, melyekre egy társaságba járó nőnek feltétlenül szüksége van, és bemutatja az ezzel kapcsolatos külföldi gyakorlatot. Eszerint a brüsszeli nők körében nem számít ritkaságnak, hogy valaki több estélyen is ugyanabban a ruhában jelenik meg – ez a cikk tanúsága szerint Magyarországon elképzelhetetlen volt. Szorgalmazza, hogy a magyar hölgyek is vezessék be ezt a szokást, ami rengeteg fölösleges kiadástól mentené meg őket.

Foglalkozik a ruhák tisztán tartásával és ápolásával is, a vasalással kapcsolatban például a következőt javasolja: „(...) téglázzuk ki magunk ruhánkat, miért az arany gyűrű le nem esik ujunkról.”⁵¹ Ez a mondat elképzelhetetlen lett volna egy főnemesi hölgyeknek szóló divatcikkben. Megoszt olvasóival néhány hasznos fortélyt az öltözetek átalakításáról és a kelmék újrahasznosításáról is, ami szintén a kevésbé módos asszonyoknak lehetett érdekes.

Hasonló társadalmi környezetbe illeszkedik a *Hölgynaptár* három további fejezete: *Kis gyógyszerár* gyakoribb kóresetekre; *Háztartási utmutatások*; *Konyhai rendelvevények*. Ezek közül a *Kis gyógyszerár*at tartom figyelemre méltónak, hiszen ez az egészségügyi, betegápolási tematika révén visszacsatolás a Nightingale-életrajzra.

A kötet minden szempontból női igényeket elégít ki. Mint már említettem, a hangsúly a szépirodalmon van, de az olvasó számos hasznos tanácsot, ötletet, vagy akár receptet is találhatott benne. Érdemes a könyvet gyakorlatias oldaláról megközelíteni: Jósika Júlia újságírói tevékenységéhez hasonlóan itt is fontos szempont a mindennapi életben való használhatóság.

⁵⁰ Jósika Júlia: Valami az öltözetéről, In: *Hölgynaptár*, Pest 1861, 106

⁵¹ Jósika Júlia: Valami az öltözetéről, In: *Hölgynaptár*, Pest 1861, 110

III. Jósika Júlia szépirodalmi munkássága

Az író nő szépprózai művei újságcikkeihez hasonlóan a Brüsszelben töltött évek alatt jelentek meg. Minden szempontból ezt az időszakot tekinthetjük a legtermékenyebb írói korszakának, azonban fontos, hogy kötetben vagy folyóiratban közölt regényei és novellái nem előzmény nélküliek.

Keveset tudunk Jósika Júlia szellemi neveltetéséről és tanulmányairól, ami későbbi írói tevékenységét megalapozhatta. Valószínűleg a kor elvárásai szerinti rendes, bárónői nevelést kapta. Podmaniczky Frigyes naplójából tudjuk, hogy tanításáról francia nevelőnő gondoskodott, emellett magyar tanárt is fogadtak mellé. Az irodalom iránti fogékonysága már korán megmutatkozott, sokáig ez volt az alapja a Jósika Miklóssal folytatott levelezésének is, akinek regényeit szívesen olvasta.⁵² Házasságuk első éveiben már novellákat írt, korábbi szépirodalmi tevékenységéről – ha volt ilyen – azonban nem tudunk semmit. A Kolozsvári Állami Levéltár Jósika Júlia anyagában megtalálható két kéziratos novella, melyek sehol sem jelentek meg, és feltételezhetően ebből az időszakból származhatnak. Ezek *Az ifjú lelkesz*, és a *Mária János*.

Szépprózája később, az emigráció alatt bontakozott ki, de már a korai írásokban is megjelenik a társadalmi tematika, ami novellisztikáját végig meghatározza majd. Elbeszéléseiben és regényeiben publicisztikájához hasonló gyakorlatias szemlélettel találkozunk, itt azonban ez elsősorban nem a hétköznapiakhoz nyújtott útmutatásban, hanem egy viszonylag reálisan ábrázolt társadalomképben nyilvánul meg. Az író nő helyzetéből adódóan leginkább a női szerepek és életutak kapnak hangsúlyt, de állandó téma a vagyoni és társadalmi osztályok közti falak problematikája is.

Szépprózájában – akárcsak a *Pályavezetőben* – fontos szerepet játszik a nevelési igény. A történetek nem csupán szórakoztatásra íródtak, nem próbálják meg az olvasót saját, megszokott hétköznapijaiból kiragadva a fantasztikum világába menekíteni. Ezek a szövegek nagyon is aktuális, jelen lévő problémákat vetnek fel, és nem mindig kínálnak megoldást. Adott esetben – burkolt, vagy kevésbé burkolt – leíró jellegű társadalomkritika fogalmazódik meg bennük, ilyen mindenek előtt a *Varga János* és *A cigány leány* című novella.

⁵² Dézsi Lajos: Báró Jósika Miklós, 1916, Budapest, 206

A publicisztikájában alapelveként betartott politikamentességet szépprózájában már nem vette olyan komolyan. Nyílt politikai állásfoglalásra persze nem kerül sor, azonban több művébe is beleszővi mellékszálként a szabadságharcos tematikát.

A novellákba beleszőtt utalásokon túl még egy mű kötődik a nevéhez ebben a témakörben: lefordította Jósika Miklóstól *A magyar szabadságharc történetéhez (Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes)* című írást. A szöveg Jósika Miklós eredeti, magyar nyelvű változatában ekkor meg sem jelent, Jósika Júlia fordítását pedig Lipcsében adták ki, de Ausztriában és Magyarországon be volt tiltva.

Meg lehet kísérelni a szépprózai anyag társadalmi szempontú tematikus csoportosítását. Ily módon két nagy részt különíthetünk el: a városi munkásság és a vidéki parasztság körében; valamint a nemesi és nagypolgári környezetben játszódó történeteket.

1. Szegénység és boldogulás Jósika Júlia novelláiban

A társadalmi felemelkedés tanulás és szorgalom által kedvelt téma Jósika Júlia szépirodalmi műveiben. Ez a motívum már a kéziratban maradt *Az ifjú lelkész* címet viselő elbeszélésében is megjelenik. A szöveg a Kolozsvári Állami Levéltárban található, dátum sajnos nem szerepel rajta. A történet főszereplője a gyenge testalkatú, de éles eszű Gyuri, aki saját szorgalmának és akaratának köszönhetően a falusi lelkésztől támogatva jó iskolába kerül. Apja ellenzi a szellemi munkát, de a sok tanulás végül meghozza a gyümölcsét: Gyuri lesz az öreg lelkész utódja a faluban, és feleségül veszi gyerekkori szerelmét, Katát. Az egyszerű, szegény családból származó parasztfiú nem elégszik meg saját elméjének pallérozásával, már egészen fiatal korától kezdve tanítja Katát is, aki fogékonyak bizonyul. Karakterén keresztül a szerző véleményt nyilvánít a kor hölgyeinek műveltségi szintjéről is: *„Katából tizenhat éves, csinos, szerény leányka lett, ki a pórruhát viselte ugyan, és anyjának mindenben segítségére volt a legdurvább munkákban is, de a mellett többet tudott és jobb nevelést nyert mint akár hány falusi kisasszonykák, kik azt hiszik, hogy nagyon miveltek személyek, mivel egy két polkát tudnak eljátszani vagy inkább elverni a zongorán, egy papagájt vagy pudlit hímezni pamlagpárnára, 's a legujabb divatrol, 's legdivatosabb masammódról (marchande de modes) beszélgetni, míg a helyesírásban nagyon gyenge lábon állnak, számolásról még annyit sem tudnak hogy a háztartási költséget rendesen tudnák feljegyezni, s nagy zavarba jönnének ha valamelyiket köntösei[k] közül saját kezecskéikkel kellene megvarrniok.”*⁵³ Ilyen erős, nőkre vonatkozó kritikai megjegyzést nem találtam későbbi, nagyközönségnek szánt műveiben. A női műveltség problémája újra és újra megjelenik írásaiban, de túlnyomórészt nem a hiányosságok feltárására, hanem a fejlődési lehetőségekre koncentrál.

*Az ifjú lelkész*ben még nincs meg az író későbbi prózájára jellemző cselekményesség, tartalmaz ellenben számos ismétlést, helyenként funkciótlan kitérőt és magyarázatot. A novella nyelvezete sem kiforrott, szóhasználatában sűrűn fordulnak elő nehézkes nyelvújítás-korabeli szavak (pl.: *népész; földész*), melyek később már nem jellemzők írásaira. Azonban már itt is hangsúlyos szerephez jut a didaktikus példázatosság az

⁵³ Jósika Júlia: *Az ifjú lelkész*, In: 92 Colecția Achiziții Noi, pachete CCLIII-CCLXXXVI 1678-1912, Fideicomisionarul Josika, Manusrișele Julianei Podmaniczky, soția lui Josika Miklos II., Arhivele Nationale Ale României, Direcția Județeană Cluj (Kolozsvári Állami Levéltár)

anyagi és szellemi szegénységből való kitörésről. A kézirat számos javítást, áthúzást, helyenként lapszéli jegyzeteket tartalmaz, amiből arra következtetek, hogy ez a novella első változata.

A novella történetvezetési szempontból és stílusban is alul marad más, hasonló tematikájú Jósika Júlia szövegekkel szemben, ezért úgy vélem, hogy ez még az emigráció előtt keletkezett, korai novelláinak egyike lehet az 1847 és 1849 közti időszakból.

A magyar paraszti világban játszódik a *Varga János* is. Az elbeszélés először a *Délibáb képes Naptárban* jelent meg 1857-ben⁵⁴, de bekerült az 1863-as háromkötetes *Való és költött. Novellák és vázlatok gyűjteménye* második kötetébe is. A novella a szerző állítása szerint igaz történeten alapul, amit egy meg nem nevezett alispántól hallott. („*Sokan talán nagyítást gyanítanak ezen előadásban, nem úgy van, ez való történet, magától az alispántól tudjuk, ki előtt a dolog megfordult, sőt, enyhítettük a jeleneteket.*”⁵⁵) János, a történet főszereplője éppen az erős akaratú, tudásvágytól hajtott Gyuri ellentéte. A *Varga János* szereplői képtelenek kitörni fizikailag és mentálisan is nyomorúságos helyzetükből, a megszokás által beleragadnak egy olyan életbe, ami nem pusztán megalázó, hanem nap mint nap komoly gyötrelmeket is okoz.

Az alapkonfliktust Varga János házassága adja Szücs Klárral, amit a férfi anyja hevesen ellenez. Az idős asszonyról fokozatosan derül ki, hogy nincs ép eszénél, de övé a ház, amiben mindnyájan laknak. Míg a fia a mezőkön dolgozik, szóban és tettben is bántalmazza menyét. János csak félig-meddig tudja, hogy mi zajlik otthon, míg ő munkában van, mert Klári nem szívesen beszél róla. Az első nagyobb botrány akkor tör ki, mikor úgy megveri a fiatal nőt, hogy az halva szüli meg első gyermekét. Ekkor a házaspár még mindig nem tesz semmit a zsarnokoskodó, örült öregasszony ellen, tovább tűrik a Klári ellen irányuló erőszakot. A második gyermekét már sikerül egészségesen a világra hoznia, de innentől kezdve a csecsemő is a támadások célpontjává válik. Mikor először dobja a téli, hideg patakba a gyereket az anyós, Klárinak sikerül kimentenie, de ekkor elhatározzák, hogy elköltöznek. A költözésből azonban nem lesz semmi, mert nem tudnak azonnal távozni, idő, míg új házat, földet, munkát találnak, közben pedig sor kerül a harmadik nagy támadásra. Az anyós másodszor is a jeges patakba dobja a csecsemőt, de most már nem hagyja Klárinak, hogy utána ugorjon, lefogja, majd fejbe vágja egy fejszével. A gyereket végül egy szomszéd menti ki. Mikor János hazaér, dühében a Klári mellett heverő fejszével agyonüti az anyját. Ezek

⁵⁴ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái V. kötet, 1980, Budapest, 651

⁵⁵ Jósika Júlia: Varga János, In: Való és költött, 2. kötet, 1863, Pest, 90

után föladja magát anyagyilkosságért, és első ízben halálra ítélik, másodjára azonban a királyi táblától kegyelmet kap, és hat év fogsággal megússza. Kiderül, hogy Klári is és a csecsemő is túléltek a támadást, és János szabadulása után csendesen élnek tovább együtt.

Ezen a ponton az elbeszélő állást foglal a halálbüntetés ellen: (...) *mosolyogni senki sem látta őt többé; s ha azon emberek közül, kik mindig a halálbüntetés mellett szólalnak föl, szívében olvashatott volna, meggyőződhetne arról: hogy olykor az élet nagyobb büntetés a halálnál.*⁵⁶ Még egy tanulságot levon a történetből, egyben meg is indokolja, hogy miért dolgozta föl a témát: „*S ha jónak véltük leleplezni e szívrázó történetet; oka az: mivel egy érvvel többnek hittük azt arra: mennyire szüksége van a népnek nevelésre.*”⁵⁷ A népnevelés hiányában látja tehát az okát az emberek tehetetlenségének, adott esetben agressziójának.

A *Varga János* mindhárom főszereplője negatív példa. A férfi egy alapvetően derék, szorgalmas, jóakarátú ember, ugyanúgy, ahogy a felesége is. Azonban ez kevés a boldogságukhoz, mert közben gyenge akaratuknak és tudatlanságuknak köszönhetően cselekvésképtelenek. A fiatalasszony sokáig még odáig sem jut el, hogy Jánosnak panaszt tegyen, János pedig a második életveszélyes támadás után sem tesz följelentést, helyette a falu lelkészéhez fordul. A szomszédok mindannyian végig tudnak róla, mi történik Varga János házában, de senki nem tesz semmit. A novella falujának zárt közösségében a kegyetlenség legfelsőbb fokáig el lehet menni, de a közösség egyfajta kollektív titoktartással elfedi a borzalmakat. Egyvalaki próbál meg segíteni: a lelkész munkát és szállást szerez Jánosnak az anyjától távol, de későn. A törvényt egészen addig nem hívják segítségül, míg vér nem folyik, és János anyja meg nem hal.

A harmadik novella ebben a témakörben a városi szegénységről szól. *A cigány leány* Debrecenben játszódik, ahol Jósika Júlia a szabadságharc idején járt. Jósika Miklós ugyanis feleségével együtt követte Kossuth forradalmi kormányát, mikor székhelyüket Debrecenbe tették át. Talán éppen ebből adódóan a szabadságharc ebben a novellában is szerepet kap. *A cigány leány* először 1856-ban, a *Magyar Sajtó* 4-13. számában jelent meg⁵⁸, később pedig a *Való és költött* harmadik kötetébe került be.

A cigány leány Jósika Júlia novelláinak egyik legösszetettebb, és úgy vélem, legjelentősebb darabja. Terjedelmében a maga 69 oldalával az átlagosnál jóval hosszabb. Több év eseményeit öleli fel további múltbéli visszatekintésekkel kiegészítve, ami többrétű,

⁵⁶ Jósika Júlia: Varga János, In: Való és költött, 2. kötet, 1863, Pest, 90

⁵⁷ Jósika Júlia, 1863: Varga János, In: Való és költött, 2. kötet, 1863, Pest, 90

⁵⁸ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái V. kötet, 1980, Budapest, 651

de átlátható időszerkezetet eredményez. A történet hősnője a két korábban tárgyalt novellában említett két típus fúziója: Anka egy végsőkéig kitartó, erős jellemű, küzdő ember, aki minden igyekezete ellenére is bukásra van ítélve – amennyiben az olvasó bukásként értelmezi az anyagi jólét és szerelmi boldogság elérhetetlenségét, de az erkölcsi fölény megtartását. *A cigány leány* szereplői nem egynemű karakterek, cselekedeteiket nem lehet egyszerűen elítélni vagy helyeselni, személyiségükben fejlődés mutatható ki.

Anka szorgalmas, dolgozó mosólány, akinek azért kell szenvednie és önkéntes száműzetésbe vonulnia, mert kitudódik a hosszú éveken át féltve őrzött titok: az özvegy Balogné, a mosónő, aki fölnevelte nem a nagynénje, ahogy hiszik. Ő egy cigánylány, akit csecsemő korában fogadtak örökbe. Olyasmiért bűnhődik, amiről nem tehet, származása és az azzal kapcsolatos rendkívül erős előítéletek és társadalmi megvetés áldozata lesz, akitől még a jegyese is elfordul. Megfigyelhetjük, hogy a főhős boldogságának útjába a titokzatos múltja áll, származása predesztinálja arra, hogy a mosónő halála után megbélyegzetten, a társadalomból kivonulva élje a vándorcigányok életét nagyapjával. Itt párhuzamot vonhatunk az író *A fegyencz* című novellájával, valamint a *Családélet* című regényével: mindkét műben hasonló módon megjelenik az eltitkolt sötét, vagy bűnös múlt szükségszerű felszínre kerülése, ami negatívan befolyásolja a jelen eseményeinek alakulását. Az eleve elrendelt sorsú szereplők esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül az író mély, evangélikus vallásosságát.

A novella képet ad a szegény városi lakosságon belüli hierarchiáról is. Mikor Gergely, a gombkötő eljegyzí Ankat, abban a tudatban teszi, hogy egy tisztességes, jó hírű mosónő unokahúgát fogja feleségül venni, aki szintén saját munkájából él. Itt kirajzolódik az önmagát eltartani képes, dolgozó asszony és a szorgalmas munkával, ügyességgel és kitartással előrébb jutó férfi képe. Látható az is, hogy szó sincs jó nevű famíliákról, akik büszkéek a vérvonalukra. Vagyontalan debreceni munkások közt játszódik a történet, de az olvasónak rá kell ébrednie, hogy lehetséges ennél is lentebb süllyedni, és ettől nem ment meg sem a tisztességes, szorgalmas élet, erős jellem és kedvesség. Ezeknél a dolgoknál sokkal erősebbek a környezet előítéletei, amik visszakényszerítik a cigánylányt szülei életmódjába. *A cigány leány* nem fest túlságosan szívderítő képet a kor városi társadalmáról, de nem biztos, hogy írói pesszimizmusról van szó, sokkal inkább egy reális, szépítgetést mellőző rajz a cigányság korabeli életmódjáról és megítéléséről. Utal a cigányság nem egységes voltára is aszerint, hogy letelepedett vagy vándorló életmódot folytatnak. Anka szülei „*sátoros cigányok*” voltak, a novella tanúsága szerint ők voltak a leginkább megbélyegzettek. Anka apja és nagyapja fémművességgel foglalkoztak és városról városra jártak munka után, anyja pedig a jósláshoz, kártyavetéshez értett.

A kovácmesterség a cigányok első magyarországi megjelenése, vagyis a 15. század óta hagyományos foglalkozásuknak számított. Évszázadokon keresztül mesteremberek híján a legtöbb fémműves munkát vándorcigányok végezték el gyakran földesúri megrendelésre. A 17. században még társadalmi megítélésük is jobb volt, erről tanúskodnak legalábbis a cigány kovácsoknak adott privilégiumok. Debrecenben – ahol a történet is játszódik – 1670-ben pontosan meghatározták, melyek azok a tárgyak, amiket cigányok készíthetnek el.⁵⁹ Ez bizonyítja, hogy Debrecenben több évszázados hagyománya volt a cigány kovácsoknak, azonban a 19. századra már megváltoztak a viszonyok. Egyre többen választották a letelepedett életmódot, és a szakképzett iparosok elterjedésével a cigány fémművesek egyre inkább háttérbe szorultak. Egy 1893-as felmérés szerint a magyarországi cigány lakosság több, mint 88%-a állandó lakhellyel rendelkezett.⁶⁰ Az arány valószínűleg 1848-ban és az azt megelőző években – amikor a történet játszódik – még némileg más volt, de már ekkor is többségben lehettek a letelepedett cigányok. A sátorosok tehát, akik a történetben szerepelnek kisebbség voltak a kisebbségen belül.

Ezen tények fényében feltételezem, hogy Jósika Júlia nem írói túlzásokkal írta le a novellában a korabeli cigányság helyzetét. Az etnikai alapú megkülönböztetéssel a főhősnő szüleinek is szembe kellett néznie, ahogyan ezt Balogné elbeszéléséből megtudjuk. A vásárra jöttek Debrecenbe, hogy kovácmunkával pénzt keressenek. Egy árustól valaki ellopott egy vég finom vásznat, és különösebb nyomozás nélkül ártatlanul börtönbe csukták érte Jankót, Anka apját, csak mert épp a közelben volt. Az igazságszolgáltatás viszonyát a cigányokhoz a következőképpen beszéli el a mosónőnek a lány nagyapja: *„Jankó egyelőre elég bátorsággal állta ki fogságát, mert, tudván hogy semmit sem vétett, napról napra remélte, mikép szabadon bocsátják. De nap telt el nap után, és a szegény rab csak ott maradt a tömlöczben. Azt hiszem el is felejtették a városi urak hogy ott van.”*⁶¹ A fiatal férfi fertőző betegséget kapott a börtönben, ami az őt meglátogató feleségére is átragadt. Jankó a börtönben meghalt, az asszonyt pedig Balogné a háza előtt találta meg haldokolva tehetetlen nagyapjával és a síró csecsemővel.

Itt az elbeszélő felmutat egy követendő példát az emberségről és az előítéletek nélküli jóságról. A mosónő házába fogadja a beteget, s miután meghal, magához veszi a kisdedit, akit

⁵⁹ Bódi Zsuzsanna: A magyarországi cigányság, In: Cigány néprajzi tanulmányok sorozat 14. kötet, 2006, Budapest, 21-22

⁶⁰ Bódi Zsuzsanna, 2006: i.m. 25

⁶¹ Jósika Júlia: A cigány leány, In: Való és költött 3. kötet, 1863, Pest, 173

nagyapja képtelen volna etetni. Az asszony titoktartása sokáig megkíméli ugyan a lányt a megbélyegzéstől, de ez nem tarthat örökké. A vőlegény, Gergely faggatására mégis elmondja a lány szüleinek történetét, és onnantól kezdve Anka nem lehet többé egyenrangú társa kedvesének. Gergely szégyellni kezdi őt, amit a lány büszkesége nem visel el, és elválnak útjaik. Anka sok szenvedést és megpróbáltatást áll ki vándorcigányként, a fiú ellenben jó házasságot köt, és kényelmes életet biztosít magának. Évekkel később, 1848-ban újra találkoznak a szabadságharcban, s ekkor Anka gondos ápolással megmenti az azóta családapává és nemzetőrré lett férfi életét. Sebesüléséből lábadozva Gergely rájön, mit veszített azzal, hogy nem becsülte meg a cigánylányt, de már késő. Mikor felgyógyul, vissza kell mennie a cigányok átmeneti szállásáról Debrecenbe a feleségéhez és a gyerekeihez, Anka pedig nagyapjával együtt továbbáll, és soha többé nem látják egymást.

Anka karaktere egy rendkívül nemes jellemet rajzol ki. A cigánylány vállalja származását és az azzal járó nehézségeket. Nem kér a szánalomból és a szégyenkező szerelemből, s habár mindenét elveszti, s egy tökéletesen kilátástalan, jövőkép nélküli élethelyzetbe kerül, mégis megőrzi magában azt, ami a legértékesebb. Bosszúvágy nélkül segítséget nyújt annak, aki boldogtalanná tette, nem próbál leckét adni neki, nem emleget föl semmit, és nem vár viszonzást. *A fegyencz* főhősének fia nem ilyen erős jellem: mikor fény derül apja bűnöző múltjára, ami megakadályozza a fiú tervezett házasságát, az öngyilkosságba menekül. A később még tárgyalt *Családelet* Katája azonban Ankához hasonlóan emelt fővel viseli a csapásokat, és egy pillanatra sem fordul meg a fejében, hogy menekülni próbáljon sorsa elől. Igaz, az ő történetében van némi kiengesztelés az elvesztett boldogságért.

2. Történetek a polgári és nemesi világból

Mennyiségben nagyobb részt tesznek ki a felsőbb társadalmi rétegekben játszódo elbeszélések Jósika Júlia munkái közt, ami nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy ez volt az a világ, amit leginkább ismert. Ezekben a művekben más jellegű társadalmi problémákkal foglalkozik. Leginkább a vagyoni és rangbéli felemelkedés illetve lesüllyedés, valamint a női szerepek változása foglalkoztatta. Többnyire ez a két kérdéskör egyszerre jelenik meg egy-egy művön belül. Ismét fellép a művekben a tanító-nevelő célzat, azonban ezekben a szövegekben finomabb eszközökhöz folyamodik, mint például a *Varga János*ban meglévő elborzasztás, vagy a *Pályavezető* nyílt didaktikussága.

A polgári és nemesi világban játszódó történetek elsősorban női olvasóközönségnek szólnak, és olyan tereket, élethelyzeteket mutatnak be, amit a lehetséges olvasó nagyon jól ismer, így könnyen azonosulhat a szereplőkkel. Példázatos módon lehetőségeket vázol fel eseményekről, melyek akár meg is történhetnek, és problémakezelési stratégiákat is felmutat. Ismét láthatjuk, hogy milyen meghatározó szerepe van Jósika Júlia szépprózájában is a gyakorlatiasságnak.

Regényei közül a *Családelet* című, 1862-ben két kötetben megjelent művet emelném ki. Ez a történet is Debrecenben játszódik, azonban ha a műben nem lenne leírva, az olvasónak meg sem fordulna a fejében, hogy ugyanaz a város a *Családelet* helyszíne, mint *A cigány leány*. Az utóbbi műben a szereplők élettere a szűk, külvárosi utcákra; sötét, kicsi lakásokra és műhelyekre; a debreceni erdőre és városon kívüli mezőre korlátozódik. A *Családelet* színterei azonban egészen mások. A regény szereplői többszintes házban laknak, háztartási alkalmazottakat tartanak, színházba, bálókba járnak, és van egy birtokuk a városon kívül. (Tegyük hozzá, hogy ez a sokgyerekes család a kor viszonylataiban nem számított gazdagnak: itt is állandóak az életszínvonal fenntartásával és a gyerekek jövőtervezésével kapcsolatos anyagi problémák.) Fontos megemlíteni, hogy a két mű két különböző időszakba tartozik: *A cigány leány* – mint tudjuk – az 1840-es években játszódik, míg a *Családelet* nagyobb időintervallumot ölel fel. A történet 1812-ben kezdődik, és a főszereplőt – aki ekkor tízéves – egészen idős koráig kíséri el, ami a visszaemlékezés idősíkja.

A *Családelet* elsősorban a szereplők előtt külön-külön felvázolt perspektívák miatt érdekes. Főhőse, Kata már tízéves korában (sic!) arról ábrándozik, hogy a jövőben a saját lábán állhasson. Tudja, hogy sok testvére miatt az örökségből csak kis rész jutna neki, és ha nem köt fényes házasságot, magáról kell majd gondoskodnia. Kitartóan tanul, iskolába jár, ahol a tanítója felfigyel a tehetségére, és magánórákat ad neki. Tizenhárom évesen már – szüleivel ellentétben – folyékonyan beszél franciául, és céltudatosan a nevelőnői pályára készül. Ennek megfelelően énekelni, zongorázni tanul és rengeteget olvas. Persze a családban mind a négy lánynak legfontosabb célkitűzése a férjhez menés – és ez elvárás is velük szemben. Két fiútestvérük is van, az idősebb a katonai pályát választja, a fiatalabbra a birtok igazgatását bízják.

A 19. században a leánynevelés elsődleges célja az volt, hogy felkészítsék a lányokat a később betöltendő feleség- és anyaszerepre. A társaságba való bevezetéssel kezdődtek meg az előkelő lányok kiházásítási előkészületei. Ekkor lezárult az otthoni oktatás korábbi szakasza, s anyák és leányaik legfontosabb feladatává a megfelelő férj kiválasztása vált. Ez többnyire 18 éves kor körül történt meg. Európa-szerte léteztek különböző leánynevelő intézetek, de ezek

igen alacsony színvonalon, rosszul fizetett és képzetlen tanárokkal működtek. Akár a házi, akár az iskolai nevelésben csupa olyasmi kapott szerepet, amit a nők a férfiak szórakoztatására, megigézésére használhattak, de komolyabb előnyöket – mint pénzkereset, társadalmi szerepvállalás – nem szerezhettek vele. Ilyen volt a zongorajáték, az éneklés, vagy a kézimunka. Talán még ezeknél is fontosabb volt azonban a jó megjelenés és a kecsesség. Az éles ész vagy a különösebb műveltség nem tartozott a jól nevelt nő erényei közé.⁶² Ezt a közeget ábrázolja a *Családélet* is, amikor a négy lány életének alakulásáról ír, habár a példa, amit felmutat valamelyest más. Hangsúlyozza az elvárásokon felüli tanulást, az egyéniség fontosságát és az akaraterőt.

Ami a *Családélet* hősnői esetében még csak ábránd volt, a *Gabrielle* című novella címszereplőjénél megvalósul. Gabrielle nem szokványos nőtípus: nem megy férjhez, amíg meg nem teremtette saját egzisztenciáját. Természetesen nem emancipációs törekvésről, vagy öncélú elhatározásról van szó az ő esetében sem. Gabrielle története egy olyan nő példáját mutatja fel, akinek mindene megvolt, de apja csődjével – és halálával – a család elveszti fényes vagyonát, a lány házassági terve ezáltal megghiúsul, és a család nőtagjainak új életet kell kezdeniük. Gabrielle és az anyja saját szorgalmának és munkájának köszönheti, hogy a nincstelenségből felküzdik magukat a biztonságos, polgári létbe. Érdekes életrajzi párhuzam, hogy a novella hősnői a szerzőhöz hasonlóan kézimunkák – hímzések, csipkék stb. – eladásából élnek meg.

Gabrielle és dúsgazdag jegyese, Alphonse évekig várnak egymásra, mert a társadalmi akadályokat a szerelem nem tudja legyőzni. Ez a tétel általánosságban igaz Jósika Júlia szépprózai világára, ahol a társadalmi különbségek mindig erősebbek az érzelmeknél, és többnyire csak úgy teljesülhet be egy ilyen szerelem, ha a felek valami módon megközelítőleg azonos vagyoni helyzetbe kerülnek. Ez alól talán csak a *Családélet* két szereplője kivétel: a középnemesi család két lánya is főrangú férfihoz megy feleségül. (Az idősebb nővér esetében teljes lesz a boldogság, a főszereplő, Kata azonban az esküvő után pár nappal megözvegyül.)

Gabrielle és Alphonse csak akkor kelhetnek egybe, mikor a férfi apja családi botrányba keveredik és tönkremegy, így megszűnnek a szerelmesek közti vagyoni különbségek. A várakozás éveiben a lánynak új kérője is akad egy Jonghman nevű hivatalnok személyében, aki társadalmi állásának megfelelő lenne.

A mű végén a szerző fölvázol egy másik lehetséges befejezést a kikoszarozott kérőt illetően – aki végül is Gabrielle húgát vette feleségül: „Jól tudjuk, hogy ez nem regényes –

⁶² Kaari Utrio, 1990: i.m. 342-344

mert Jonghmannak hektikában kellett volna meghalni, vagy legalább nőilen, holtá napjáig első szerelmének hű, bár szerencsétlen áldozata maradni – de az élet valósága nem mindig regényes; és a derék osztályfőnökre nézve e prosa mindenesetre kellemesebb volt a regényességnél.”⁶³ Ez a zárás nem csak humoros, kritikai tartalma miatt figyelemre méltó, hanem azért is, mert Jósika Júlia műveiben meglehetősen ritka az ehhez hasonló véleménynyilvánítás. Az egyes novellái végére illesztett kiegészítő gondolatai többnyire a mű keletkezésének körülményeire vagy forrására utalnak, itt azonban a kifigurázott alternatív befejezéssel a szöveg önmagán túlra mutat.

A felsőbb társadalmi körökben játszódó történetek problémafelvetése leginkább a *Pályavezető* nőnevelési irányelveivel rokonítható. Olyan történeteket fest az olvasó elé, amelyekkel nap mint nap szembesülhetett. Nem jellemző az idealizálás, nem próbálja meg jobb színben feltüntetni a világot, melyben ő is, és a könyvét forgató nők éltek. Többnyire reális, létező élethelyzetekből mutat reális kitörési lehetőséget.

⁶³ Jósika Júlia: Gabrielle, In: Való és költött, 2. kötet, 1863, 56

IV. Nőnevelés direkt módon: A *Pályavezető*

Külön műfajt képvisel munkásságában a *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára* című könyv, amely egy nevelési és viselkedési tanácsadó. Formailag tehát élesen elkülönül az író szépirodalmi szövegeitől, tematikájában azonban különválaszthatatlan tőlük. Ugyanazok a társadalmi problémák, viselkedési normák és elvárások tükröződnek benne, mint a polgári és nemesi világban játszódnó szépprózai műveiben.

A *Pályavezető* a *Való és költőtthöz* hasonlóan 1863-ban jelent meg. Más műveitől eltérően hosszabb előszót is írt hozzá, melyből kiderül, hogy a kötetet Heckenast Gusztáv megrendelésére állította össze: „*Midőn e könyvnek tisztelt kiadója fölszólított, hogy írjak oly munkát, mely fiatal leányoknak útmutatásul szolgálhasson az életnek olykor elég bonyolódott s döcögős pályáján, sokáig haboztam megfeleljek-e a felszólításnak, vagy nem?*”⁶⁴

Ha egy kiadó megrendel egy írótól egy könyvet, annak csak az lehet az oka, hogy nagy olvasótáborra és bevételt sejt a téma mögött. Volt tehát igény Magyarországon a nevelési útmutatókra. Feltételezhető, hogy a könyv kiadásának hátterében az író részéről is pénzügyi okok állhattak.

Még mindig az előszónál maradva, érdemes szót ejteni a kiadvány használhatóságáról. Ez volt ugyanis az elsődleges szempont a mű összeállításakor, amire a szerző maga is reflektál: „*Aztán van e formának még egy nagy előnye, s ez ebből áll: hogy mint az imádságos könyvünkben azon imát szoktuk fölkeresni, mely legközelebből érinti jelen hangulatunkat, úgy e rövid útmutatásokba s elmélkedésekbe szorult cikkekben is, fiatal olvasónőim épen azt választhatják, mire a jelen pillanatban szükségök van; (...)*”⁶⁵

A könyv bizonyos tekintetben igazodik a kor társadalmi elvárásaihoz és az általánosan elfogadott normákhoz, de túl is mutat rajtuk. Szabadabb szellemiségében valószínűleg közrejátszottak hosszú nyugat-európai tartózkodásának tapasztalatai.

A korszakban a polgári létforma kialakulásával a gyermeknevelés felértékelődött. A gyerekekre mint a jövő polgáira, a nemzeti értékek és hagyományok örököseire tekintettek. Fontos a különböző szellemi áramlatok hatása is. Herbert Spencer az 1850-es években pedagógiai rendszerében megfogalmazta, hogy a nevelés során az egyén fejlődésén van a

⁶⁴ Jósika Júlia: Előszó In: *Pályavezető* 1863, 1

⁶⁵ Jósika Júlia: Előszó In: *Pályavezető*, 1863, 2-3

hangsúly. Úgy vélte, hogy a jó nevelés eredményeképp az embernek képessé kell válnia arra, hogy a természeti és társadalmi környezethez a legtökéletesebben alkalmazkodjon.⁶⁶ Nem tudni, hogy Jósika Júlia mennyire ismerte a korszak neveléstudományi munkáit, de a *Pályavezető* Spencer elveihez hasonlóan épül fel: fejezetről fejezetre olyan tanácsokat ír, melyek a hétköznapi életben alkalmazhatók, sőt, alkalmazandók. A mai olvasó számára ez a kötet aprólékos, szinte minden részletre kiterjedő leírását adja az előkelő hölgyek életmódjának a 19. század második felében.

Természetesen a *Pályavezető*ben megfogalmazottak csupán irányelvek, így elvárásokat, ideális viselkedésmintákat írnak le. Nyilvánvaló, hogy még a könyv olvasói közül sem mindenki ültette át pontról-pontra gyakorlatba Jósika Júlia tanácsait.

A *Pályavezető* fejezetei nincsenek tematikusan csoportosítva, de elkülöníthetünk kétféle megközelítést. Az egyik fontos tétel a családban és a társadalmi életben kijelölt hely megtalálása, a másik pedig – szükség esetén – az önállóság megteremtése.

1. Beilleszkedés a társadalomba

A beilleszkedést elősegítő fejezetek elsősorban morális útmutatóul szolgálnak, illetve konkrét viselkedési normákat, elvárt cselekvéseket írnak le. Ide tartoznak egészen hétköznapi feladatok is, mint például a kézimunka, a konyhai teendők, a betegápolás, vagy épp a vendégek udvarias fogadása, de ide sorolhatók például a családi béke fenntartásával, vagy épp az illendő társalgással kapcsolatos fejezetek is. Ezek a fejezetek érdekesek lehetnek a kor társadalomrajzában szempontjából, de részletesen most nem kívánok kitérni rájuk.

Meglepő volna, ha épp egy ilyen műben ne kapott volna helyet az író egyik legjellemzőbb témája: a divat. A *Csinosság és tisztaság az öltözetben* című fejezet a *Hölgynaptár* öltözködésről szóló fejezetéhez hasonlóan nem a legfrissebb divat ismertetésével foglalkozik, hanem időtálló, nem egy időnyre szóló tanácsokkal látja el a lányokat. Itt is hangsúlyozza, hogy a jó megjelenés nem feltétlenül pénz kérdése, hanem inkább igényességé: „*Ugy is többet költenek nőink, leányaink öltözetekre, mintsem kellene! –igy halljuk a férfiakat fölkiáltani, ha szemük történetesen e sorokra esne –miért tehát e tárgyat csak emlegetni is?*

⁶⁶ Németh András: A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete, 2002, 154-155

Erre egész szerénységgel csak annyit felelünk: hogy eszünkbe sem jut a pompa és fényűzés mellett szót emelni, – hanem csak a csinosság és tisztaság szükségéről akarunk egy kis véleményt adni.”⁶⁷

Sok fejezettel később külön figyelmet fordít a fényűzésre. A szót nem a megszokott értelmében használja: nem a gazdagok fölösleges költekezését érti alatta, hanem minden túlköltekezést, ami adóssághoz vezet. Érdekes megállapítást tesz: úgy véli, a szegények nehezebben kerülnek el a fényűzést, mert hajlamosabbak olyasmire költeni, amire nem futja nekik. Állást foglal amellett is, hogy minden embernek a saját vagyoni helyzetéhez mérten kell vágyait és kiadásait szabályozni: „*Hány fokozat van a társadalmi életben! –Ha ezek mindegyike irigy szemmel és gyermekies majmolási vággal kísérné a másikat, hol végződne ez? Éljen kiki nem vágyai, hanem tehetsége szerint, és a káros fényűzésnek tüstént vége leend.*”⁶⁸

Nem a fényűzés az egyetlen fogalom, amit az író nő félreértettnek tartott. Szentelt egy fejezetet a műveltségnek is. A szöveg nagy része a fogalmi tisztázás igényével íródott, lényege a következő: „*A valódi műveltség – legalább fogalmaink szerint – a test, a kedély, lélek és szellem tehetségei egyforma és összhangzó kifejléséből és kimiveléséből áll.*”⁶⁹ Nem kevesebbet várt el attól, aki műveltnak akarta nevezni magát, mint azt, hogy semmiféle művészeti, tudományos vagy kulturális témával ne lehessen zavarba hozni. Ez elsőre kissé szigorúnak tűnhet, de nem mindentudást várt el, pusztán előnyösebbnek tartotta a sokoldalú, szerteágazó tudás megszerzését az egyetlen területre koncentrálódó ismeretanyagnál. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne tartaná üdvösnek, ha egy adott tudományt vagy művészetet az egyén az átlagnál jobban ismer, és arra fordítja a legtöbb figyelmet, amennyiben az elmélet és gyakorlat összhangban van, és az illető nem hanyagol el minden mást azon az egy dolgon kívül. A *Műveltség* című fejezet tanácsai nem csupán az olvasónőkre vonatkoznak, abban is segítséget nyújt, hogy a hölgyek felismerjék a társaságban a valóban művelt egyéneket – elsősorban férfiakat.

Már az újságírásról szóló fejezetben is láthattuk, hogy Jósika Júlia valóban kiemelkedően fontosnak tartotta a sokszínű, több területre kiterjedő műveltséget, és ennek a terjesztésén fáradozott. Ez összhangban van a megghiúsult lapterv rovataival is, melyek szintén szerteágazó és használható tudást kínáltak volna.

⁶⁷ Jósika Júlia: Csinosság és tisztaság az öltözetben, In: Pályavezető, 1863, Pest, 212

⁶⁸ Jósika Júlia 1863: Fényűzés, In: i.m. 378

⁶⁹ Jósika Júlia 1863: Műveltség, In: i.m. 361

A társadalomba való beilleszkedés témakörében talán a legfontosabb fejezet *A világ ítélete* címet viseli. Ez a szöveg többé-kevésbé nyíltan beszél a kiszolgáltatottságról, amit a társadalmi ítéletek jelentenek az egyén számára. Szembesíti az olvasót ezen ítélet igazságtalanságával, ugyanakkor megváltoztathatatlanságával is. Elsősorban a közösség igaztalanul negatív véleményével foglalkozik, mellyel nagyon nehéz dacolni. Végző soron mégis eljut egy reményteljesebb álláspontra: „*S bennünk nem volna elég becsületesség, elég bátorság azokat, kiket szeretünk, küzdelem nélkül föláldozni a világ ítéletének? Oh, nem! nem! –csak kevés ily szűkkeblű, szellemileg gyáva, kisszivű ember létezik e szép világon (...)*”⁷⁰ Ez a szemléletmód hatja át Jósika Júlia egész szépirodalmi munkásságát is. A hangsúly nem is csak a világ ítéletén van, hanem azon az általános viselkedésmintán, ami az író hőseit is jellemzi. Ez a küzdés még akkor is, ha kilátástalannak tűnik a helyzet. Ezt írta le követendő példa gyanánt szépprózájában, és ez az üzenete a *Pályavezetőnek* is.

2. Az önállóság megteremtése

Az önállóságra való törekvés leghangsúlyosabban a *Tehetségeink kimivelése* című fejezetben jelenik meg. Itt arra buzdítja a nőket, hogy míg lehetőségük van szüleik költségén tanulni, használják azt ki a lehető legjobb módon. Ostorozza azokat a kevésbé tehetséges lányokat, akik nem becsülik meg szüleik súlyos anyagi áldozatait, amit oktatásukra fordítanak, és nem tanulnak kellő elhivatottsággal.

Jósika Júlia abból indul ki, hogy mindenkinek van valamihez tehetsége, de ezt lehetőleg korán fel kell fedezni, majd ápolni. Azonban mindez még nem elég, a színvonalat is fontosnak tartja, és ehhez elengedhetetlen, hogy az ember valóban azt csinálja, amihez tehetsége van. „*Nézzünk csak kicsit körül – hány igen közép-szerű énekesnő-, színésznő-, festőnő-, s mindenekelőtt írónővel fogunk találkozni! (...) S van-e valami kinosabb, mint az ily elhibázot hivatás?*”⁷¹ Nem fogad el tehát ő sem akármit pusztán azért, mert nők alkották. Nem elégszik meg azzal, hogy a nők foglalkozzanak valamivel a háztartáson túl is, azt akarja, hogy ezt a valamit jól is műveljék. Hangsúlyozza, hogy rossz úton járnak azok, akik szüleik vagy leendő férjük stabil anyagi hátterére alapozva úgy vélik, megélhetésük biztosítva van. Mi sem illusztrálja ezt jobban, mint a szerző saját életútja. Sokszor említi, hogy bármikor

⁷⁰ Jósika Júlia: *A világ ítélete*, In: *Pályavezető*, 1863, Pest, 409

⁷¹ Jósika Júlia: *Tehetségeink kimivelése*, In: *Pályavezető*, 1863, Pest, 145

bárki kerülhet olyan élethelyzetbe, amikor magának kell gondoskodnia az anyagiakról, és akkor jól fog jönni, ha van valami, amihez ért, és pénzt tud csinálni belőle.

Ezt a gondolatot kiegészíti a *Férjhezmenés* fejezet legfontosabb tétele: „*Nem boldogabb-e egy tisztességes, nyugodtan, csendesen élő hajadon, mint egy szerencsétlen házasságban élő nő, kinek olykor hónapokon át egyetlen nyugodt s vidám órája sincsen?*”⁷² Hosszas fejtegetésben ítéli el azokat a házasságokat, melyek anyagi megfontolásból köttenek. Óva int minden nőt attól, hogy gazdag férjet válasszon magának csak azért, hogy a jóléte élete végéig biztosítva legyen, és határozottan állást foglal a szerelmi házasság kizárólagosságáa mellett. Többre tartja azokat a nőket, akik inkább vénlányok maradnak, mintsem egy kiszolgáltatott, boldogtalan érdekkapcsolatba kerüljenek. Ugyanakkor a szerelmi házasságot felmagasztalja: „*De aki jól férjhez mehet, azaz: szeretve, becsülve választott, tegye – mert fellebb mondtuk, hogy a valódi jó házasság földi paradicsom.*”⁷³

Az *Olvasás* című fejezetben a szerző hangsúlyozza a könyvek és a művelődés fontosságát. Azonban nem válogatás nélküli olvasásra buzdít, szigorú rostának veti alá azon könyveket, melyek fiatal lányok kezébe kerülhetnek. Nem tartja szerencsésnek, ha átlagos, vagy éppen hiányos műveltségű emberek komoly tudományos vagy filozófiai munkákat olvasnak, hisz hiányoznak a szükséges alapok, hogy megértsék ezeket. Egy pillanatra sem lépi át a korszak női szerepeinek határait, sőt saját műveltségi szintjére is reflektál, nem tartja magát „tudós hölgynek”. „*(...) nincs a világon semmi, mit átalán véve oly kellemetlennek találánánk, mint egy tudós hölgyet; talán azért mivel érezzük, minő távol vagyunk magunk e tulajdontól. De lehetünk műveltek, sőt tudhatunk sokat, a nélkül, hogy tudósok legyünk, vagy higgyük, hogy azok vagyunk; mert rövid az élet és hosszú igen hosszú a tudomány!*”⁷⁴ Fontosnak és kíváncsnak tartja tehát az olvasást, művelődést, ismeretszerzést, elítéli a buta, tudatlan nőket, de azt a lépést már nem teszi meg, hogy szellemi egyenjogúságot feltételezzon nő és férfi közt. A „tudós hölgyeket” nem is veszi igazán komolyan, mert egyszerűen nőietlennek tartja a tudományos ismeretekkel való hivatkozást. Ellenben megkívánja a nőktől a sokrétű műveltséget és szellemi képességeik lehető legalaposabb kiaknázását. A fejezet tartalmaz némi regénykritikát is. Mélységesen elítéli, károsnak és értéktelennek tartja a francia szerelmes regényeket, és sajnálkozik afölött, hogy a magyar írók is követik ezt a

⁷² Jósika Júlia: *Férjhezmenés*, In: *Pályavezető*, 1863, Pest, 390

⁷³ Jósika Júlia: *Férjhezmenés*, In: *Pályavezető*, 1863, Pest 392

⁷⁴ Jósika Júlia: *Olvasás*, In: *Pályavezető*, 1863, Pest 269

példát. Helyette inkább az angol regényeket javasolja, mert ezekben társadalomrajzot, fejlett jellemábrázolást és erkölcsiséget lát, szemben a „szennyes” francia regényekkel.

Összefoglalva elmondhatjuk a kötetről, hogy teljesen a hasznosság elvére épülve, gyakorlatias megközelítéssel állít fel egy olyan szabályrendszert, amihez alkalmazkodva a fiatal olvasónők biztonságosan tájékozódhattak a világban. Mondhatni, hogy szinte nem volt a 19. századi ifjú hölgy életének olyan területe, amiről ne kaphatott volna tanácsokat Jósika Júlia könyvéből. A *Pályavezető* a kor nevelési elveinek megfelelően elsősorban erkölcsös nőket, gondoskodó feleségeket és jó anyákat nevel az olvasónőkből, azonban ott lebegtetni előttük az önállóság gondolatát és a szellemi fejlődés igényét.

A *Pályavezető* és az elbeszélések hősnői egy olyan öntudatra ébredő nők képét mutatják, akik még nem lépnek ki a család hagyományos keretei közül, de már képesek megállni a helyüket a világban önállóan is, ha arra kerül a sor.

Összegzés

A műfajok szerinti besorolás nehézségein túllépve érdekesebb Jósika Júliát irodalmi célkitűzései és feltételezett közönsége alapján elhelyezni. Művei – a műfaji sokféleségből adódóan sokféle eszközzel – az olvasók erkölcsi, ízlésbeli és műveltségbeli nevelésére irányultak. Nem valószínű, hogy ambiciózus elképzelései lettek volna műveinek a nemzeti irodalomban betöltött szerepéről. Nem törekedett művészi tökélyre, hírnévre és naggyá válásra, ami érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy Jósika Miklós feleségeként erre sem szüksége, sem esélye nem volt.

Jósika Júlia legfőbb erénye talán az alkalmazkodásra való hajlam, a gyakorlatias, tiszta észjárás és a szinte végletes éleslátás volt. Képes volt beilleszkedni egy új szerepbe, és a kényszerűség-szülte emigráns polgári létben férjét támogatva erős akarattal helyt állni. Írónőként a kortárs férfiakkal való hadakozás nélkül, önmagát nem túlértékelve volt képes érvényesülni a hétköznapi szerzőjeként. Itt visszakanyarodnék dolgozatom mottójához, melyben Jósika Júlia a művészi tehetség kapcsán talán a lehető legtalálóbban foglalta össze egész munkásságának alapvető szemléletmódját. A valósággal szembesítette olvasóit, azzal a valósággal, amivel ha tetszik, ha nem, meg kellett barátkozniuk. Jósika Júlia nem állít fel új erkölcsi szabályokat, nem próbálja meg megváltoztatni a társadalmi rendet; egyáltalán, nem a világot okolja az emberek problémáiért. Az egyén boldogulását helyezi előtérbe, az egyén gondolkodásmódjára igyekszik hatni, és azt mutatja meg, hogy a meglévő rendhez hogyan lehet alkalmazkodni anélkül, hogy az ember elvesztené a hitét és az akaratát.

Életében és munkásságában végig számtalan ellentét vibrált: német anyanyelv és magyarságtudat, arisztokrata származás és polgári élet, hazafiasság és kozmopolitizmus. Ezek az identitásformáló ellentétek műveiben feszültséget teremtenek, de ugyanakkor új alternatívákat is felvázolnak arról, hogy mindez egymással nem kibékíthetetlen egy olyan világban, ahol az ember életképes, aki a mindennapokban bármihez alkalmazkodni tud:

„Nagyon prózáilag állítjuk a dolgot, tudjuk jól – de épen a próza és gyakorlat az, mi sokkal szükségesebb az életben, mint a költőiség s a szép teoriák.”⁷⁵

⁷⁵ Jósika Júlia: Tehetségeink kimivelése, In: Pályavezető, 1863, Pest, 142

Felhasznált irodalom

- Alföldi Gábor -Zolnai Dóra: *Kertművészet a régi magyar kertészeti folyóiratokban 1857-1944*, 1997 Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet
- Bódi Zsuzsanna: *A magyarországi cigányság*, In: Cigány néprajzi tanulmányok sorozat 14. kötet, 2006, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság
- Csetriné Lingvai Klára: *Pályaképek*, 2004, Kolozsvár, Kriterion
- Dézsi Lajos: *Báró Jósika Miklós*, 1916, Budapest, Magyar Történelmi Társulat
- Fábri Anna: „*A szép tiltott táj felé*”, 1996, Kortárs
- Hites Sándor: *Még dadogtak, amikor ő megszólalt* 2007, Budapest, Universitas
- Jósika Júlia: *A fegyencz*, In: Koszorú, 1863. máj.
- Jósika Júlia: *Az élet esélyei*, 1864, Pest, Lauffer Vilmos
- Jósika Júlia: *Az ifjú lelkész*, In: 92 Colecția Achiziții Noi, pachete CCLIII-CCLXXXVI 1678-1912, Fideicomisionarul Josika, Manusrișele Julianei Podmaniczky, soția lui Josika Miklos II., Arhivele Nationale Ale Romaniei, Directia Judeteana Cluj (Kolozsvári Állami Levéltár)
- Jósika Júlia: *Családélet*, 1862, Pest, Landerer és Heckenast
- Jósika Júlia: *Eredeti divattudósítás*, In: Nővilág, 1857.évf.
- Jósika Júlia (szerk.): *Hölgynaptár*, 1861, Pest, Landerer és Heckenast
- Jósika Júlia: *Kertészet*, In: Divatcsarnok, 1858. júl-aug.
- Jósika Júlia: *Közlések a külföldről*, 1855, Pest, Heckenast Gusztáv
- Jósika Júlia: *Pályavezető*, 1863, Pest, Landerer és Heckenast
- Jósika Júlia: *Való és költött 1-3 kötet*, 1863, Pest, Landerer és Heckenast
- Jósika Júlia: *Virágkertészet*, In: Divatcsarnok, 1857. júl.-1858 febr.

- Jósika Miklós: *Brüsszeli tárcalevelek és más írások*, 2000, Budapest, Széphalom Könyvműhely
- Jósika Miklós: „*Idegen, de szabad hazában*”, 1988, Budapest, Szépirodalmi
- Kempelen Riza: *A nők világa* In: *Nővilág*, 1857, 1. sz.
- Keresztúrszki Ida: „...*de azért nem irok gyárilag*”, In: *Klasszikus magyar irodalom történet*, 2003, Szeged, Tiszatáj
- Kertész Erzsébet: *Kossuth Zsuzsanna*, 2006, Budapest, Holnap
- Kosáry Domokos-Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1*, 1985, Budapest, Akadémiai
- Kún Miklós András: *Egy magyar regényíró Brüsszelben*, In: Szajbély Mihály (szerk.): *Jósika Miklós emlékkönyv*, 1999, Budapest, Széphalom
- Lukinich Imre: *A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története*, 10. kötet, 1943, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet*, 2003, Budapest, Osiris
- Németh András: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*, 2002, Budapest, Osiris
- Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek*, 1887, Budapest, Grill
- Rapaics Rajmund: *Magyar kertek*, 1993 Budapest, Unio Civilis
- Szajbély Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, 2005, Budapest, Universitas
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* 5. kötet, 1980, Budapest, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése
- Kaari Utrio: *Éva lányai*, 1990, Budapest, Corvina

Tartalomjegyzék

BEVEZETŐ	2
I. JÓSIKA JÚLIA ÉS A GYAKORLATIAS ÚJSÁGÍRÁS	7
1. „Új felfedezések”: Gazdaság, művészet.....	10
2. Divat a Nővilágban.....	14
II. AZ ÚJSÁGÍRÁS ÉS A SZÉPIRODALOM HATÁRÁN	17
1. Közlések a külföldről	18
2. Hölgnaptár	21
III. JÓSIKA JÚLIA SZÉPIRODALMI MUNKÁSSÁGA	25
1. Szegénység és boldogulás Jósika Júlia novelláiban	27
2. Történetek a polgári és nemesi világból.....	32
IV. NŐNEVELÉS DIREKT MÓDON: A PÁLYAVEZETŐ	36
1. Beilleszkedés a társadalomba.....	37
2. Az önállóság megteremtése	39
ÖSSZEGZÉS	42
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	43